

तेस्रो अध्याय

३. विजय मल्लको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व

३.१. विजय मल्लको सङ्क्षिप्त जीवनी तथा व्यक्तित्व

३.१.१. जन्म, बाल्यकाल, शिक्षा-दीक्षा

काठमाडौंस्थित भक्तपुरको प्रतिष्ठित मल्ल परिवार विजय मल्लको पुरुष्यौली रहेको थाहा पाइन्छ । सुब्बा ऋष्टिबहादुर मल्लकी धर्मपत्नी आनन्द कुमारीका कोखबाट साहिंला छोराका रूपमा वि. सं. १९८२ को आषाढ़ १० गते शुक्लपक्षको तृतीया तिथिमा काठमाडौंको ओम बहाल (पुरानो दफ्तर)मा विजय मल्लको जन्म भएको हो ।

विजय मल्ल प्रख्यात कथा, उपन्यास लेखक गोविन्दबहादुर ‘गोठाले’ का भाइ पनि हुन् । पिता सुब्बा ऋष्टिबहादुर मल्ल राजधानी काठमाडौंका राणाहरूका दरबारसँग सम्बन्धित भएकाले विजय मल्लले पनि दरबार स्कुलबाट शिक्षा हासिल गर्ने मौका पाएका थिए । उच्चवर्ग एवम् मध्यमवर्ग तथा निम्न वर्गका परिवारका मानिसहरूसँग पनि उनको हेलमेल थियो ।^१ त्यसरी नै “छ महिनाको हुँदा बाबु सुब्बा ऋष्टिबहादुर मल्लसँगै विजय मल्ल पनि कलियाको बलेवा दरबारमा गएका थिए । यहीं नै करीब चार वर्षको उमेरमा विजय मल्लले अक्षरारम्भ गरेका थिए । भारतको मोतीहारी, रामनगर दरबारसँग बलेवा दरबारको नातागत सम्बन्ध जोडिएकाले जागीरको काममा सुब्बा ऋष्टिबहादुर मल्ल भारत, मोतीहारीमा पनि जाने-आउने गर्दथे । यसरी विजय मल्लको सात वर्षको बाल्यकाल काठमाडौंबाहिर नै बितेको थियो भनिएको छ ।^२ सुब्बा ऋष्टिबहादुर मल्लका छजना सन्तानहरूमध्ये विजयबहादुर मल्ल साहिंला सन्तान हुन् । विजय मल्लका पिताले वि. सं. १९९१ देखि शारदा पत्रिकाको प्रकाशन थालेका थिए । उनका जेठा दाजु गोविन्दबहादुर मल्ल ‘गोठाले’ पनि कथा र नाटक क्षेत्रमा प्रसिद्ध भइसकेका थिए । यसरी विजय मल्लले सानै हुँदादेखि घरमा साहित्यिक

१. तारानाथ शर्मा, नेपाली साहित्यको इतिहास, संकल्प प्रकाशन, काठमाडौं, दो. सं., वि. सं. २०२९, पृ. २१७ ।

२. चैतन्यप्रकाश प्रधान, एकाङ्कीकार विजय मल्ल (अ. शो.), नेपाली केन्द्रीय शिक्षण विभाग, कीर्तिपुर, काठमाडौं, वि. सं. २०३५-३८, पृ. ८ ।

वातावरण पाएका थिए। शिक्षित खानदानमा जन्मेका हुनाले यिनले व्यक्तिगत रूपमा पनि भारतीय मास्टर नगीना प्रसादको देखरेखमा रहेर प्रारम्भिक शिक्षा प्राप्त गरेका हुन् भन्ने भनाइ छ ।^३ तीव्र र तीक्ष्ण बुद्धि भएका विजय मल्ल पढाइका अतिरिक्त साहित्यतर्फ पनि सानै उमेरदेखि आकर्षित थिए। यसरी शारदा, वर्ष ६, अड्क ४, साउन, १९९७ सालमा प्रकाशित ‘मर्नुपछ है दाइ’ शीर्षक कविता उनको पहिलो प्रकाशित कविता मानिएको छ ।^४ त्यसै क्रममा शारदा, वर्ष ९, अड्क १०-११, माघ-फागुन, २००० सालमा प्रकाशित उनको ‘दस रुपियाँ’ शीर्षक कथा प्रथम प्रकाशित कथा हो भनिएको छ ।^५ त्यसरी नै शारदा, वर्ष २०, अड्क १, पुस २०११ सालमा उनको ‘धरानसम्म’ शीर्षक निबन्ध प्रकाशित भएको पाइन्छ ।^६ यसरी हेर्दा मल्लले शारदाकै माध्यमबाट साहित्य क्षेत्रमा पदार्पण गरेको देखिन्छ। शिक्षा र साहित्यमा समान रुचि लिँदै हुर्केका विजय मल्लको विवाह वि. सं. १९९९ सालमा ठमेल निवासी डा. वजीरमान प्रधानकी छोरी श्यामासँग भएको थियो। काठमाडौंमा बस्न थालेपछि पारिवारिक, सामाजिक सह-सम्पर्कबाट नेवारी भाषामा बोलचालको प्रक्रिया समेत बढौदै गएकाले विजय मल्लको पहिलो भाषा नेपाली र दोस्रो नेवारी जस्तै भएको देखिन्छ भन्ने भनाइ विद्वान् चैतन्य प्रकाश प्रधानले व्यक्त गरेका छन् ।^७ शिक्षा र साहित्य क्षेत्रमा तिनको पदार्पणको समयलाई बुझ्दा सात वर्षको उमेरमा काठमाडौं फर्केपछि मात्र विजय मल्लको औपचारिक शिक्षाको थालनी भएको हो। १९८९ सालमा काठमाडौं फर्केपछि विजय मल्ल दरबार हाइस्कुलमा दोस्रो कक्षामा भर्ना भई अध्ययन गर्न थाले। उक्त स्कुलमा अध्ययन गर्दै जाँदा यिनको संलग्नता साहित्यतर्फ पनि भयो भन्ने थाहा पाइन्छ ।^८

उच्च शिक्षाको खुड्किलो चढौने प्रयासमा यिनले सन् १९४२ मा बनारस हिन्दू विश्वविद्यालयबाट हाई स्कूल सरहको परीक्षा उत्तीर्ण गरेका हुन् भनिएको छ ।^९ आफ्नै घरमा

३. चैतन्यप्रकाश प्रधान, एकाड्कीकार विजय मल्ल (अ. शो.), पूर्ववत्।
४. शिव रेग्मी, ‘विजय मल्ललाई शारदा प्रसङ्गमा अध्ययन गर्दा’, गरिमा, गोपाल पराजुली (सम्पा.), वर्ष १८, अड्क ७, पूर्णाङ्गक २११, साइा प्रकाशन, काठमाडौं, असार २०५७, पृ. २१।
५. शिव रेग्मी, ‘विजय मल्ललाई शारदा प्रसङ्गमा अध्ययन गर्दा’, गरिमा, गोपाल पराजुली (सम्पा.), पूर्ववत्, पृ. २१।
६. शिव रेग्मी, ‘विजय मल्ललाई शारदा प्रसङ्गमा अध्ययन गर्दा’, गरिमा, गोपाल पराजुली (सम्पा.), पूर्ववत्, पृ. २१।
७. चैतन्यप्रकाश प्रधान, एकाड्कीकार विजय मल्ल (अ. शो.), पूर्ववत्, पृ. ९।
८. चैतन्यप्रकाश प्रधान, एकाड्कीकार विजय मल्ल (अ. शो.), पूर्ववत्, पृ. १०।
९. चैतन्यप्रकाश प्रधान, एकाड्कीकार विजय मल्ल (अ. शो.), पूर्ववत्, पृ. १०।

आफ्ना पिता र दाजु 'गोठाले'को सानिध्य र सम्पर्क साथै त्यसबेलाका प्रख्यात कवि नाटककार सम, देवकोटा, हृदयचन्द्रसिंह प्रधान आदि स्नष्टाहरूका आउ-जाउबाट विजय मल्लमा साहित्यप्रतिको रुचि र आकर्षण प्रगाढ बन्दै गएको थियो। तिनले हिन्दी, अङ्ग्रेजी, मैथिली, बड्गाली आदि भाषाका पत्र-पत्रिकाहरू पढ्ने र अध्ययन गर्ने मौका पाएका थिए।

"अङ्ग्रेजी भाषामा सानैदेखिए नै यिनको राम्रो दख्खल थियो। शेक्सपियर र इङ्ग्सेनका नाटकहरू यिनले घरमै अध्ययन गरेका थिए। पछि त्रिचन्द्र कलेजमा आईँ. एस. सी. को अध्ययन गर्दागर्दै तत्कालीन राजनैतिक परिवेशको कारणले सो अध्ययन पुरा गर्न सकेनन्। औपचारिक शिक्षा यतिमै सीमित भए पनि स्वाध्ययनबाट विजय मल्लले आफ्नो क्षमतालाई विशेष गरेर अङ्ग्रेजी साहित्यतर्फ निकै अधि बढाएको देखिन्छ। विजय मल्लले छात्र अवस्थामा नै फ्रेज्च र रसियन साहित्यहरूको अध्ययन गरेका कुरा पनि चैतन्य प्रकाश प्रधानले जनाएका छन्।"^{१०}

३.१.२. राजनैतिक संलग्नता

पहिले शिक्षा र साहित्यसितको अनुराग अनि त्यसपछि राजनीतिको प्रभाव र बाध्यता पनि विजय मल्लमा देखापर्न थाल्यो। फलस्वरूप वि. सं. १९९७ सालको शहीद काण्डपछि उनी बिस्तारै राजनीतितर्फ आकृष्ट भएका थिए। मूलतः सामाजिक असमानता र आर्थिक विषमताको तीव्र पीड़ा र त्यसबाट मुक्त हुन खोज्ने प्रबल चाहनाले उनमा राजनैतिक चेतनाको अभ्युदय भएको र त्यसले साहित्यिक चेतनालाई पनि घच्छचाएको अनुभव हुन्छ भन्ने कुरा विद्वान्हरूले उल्लेख गरेका छन्।^{११} तत्कालीन राजनीतिक वातावरण उकुस-मुकुस र छटपटीको थियो। राणा शासनको दमन नीति चरम अवस्थामा पुगेको थियो। विजय मल्ल जस्ता सचेत नागरिक त्यस प्रभावबाट अलग भएर बस्न सकेनन्। वि. सं. २००५ सालमा खुलेको काठमाडौंको राष्ट्रिय प्रजा परिषद्सँग यिनको गोप्य रूपमा संलग्नता रह्यो। राणा विरोधी उक्त गतिविधिमा लागेको हुनाले विजय मल्ल २००५ कार्तिकदेखिए

१०. चैतन्यप्रकाश प्रधान, एकाङ्कीकार विजय मल्ल (अ. शो.), पूर्ववत्, पृ. १०-११।

११. कुमारबहादुर जोशी, 'साहित्यकार विजय मल्लको सम्झना', गरिमा, गोपाल पराजुली (सम्पा.), चर्च १८, अङ्क ७, पूर्णाङ्क २११, साझा प्रकाशन, काठमाडौं, असार २०५७, पृ. ३३।

२००७ माघ २२ गतेसम्म जेलमा परेका थिए। जेलबाट छुटेपछि उक्त पार्टी नेपाली कड्ड्येसमा विलय भयो। अनि मल्ल पनि नेपाली कड्ड्येसको कार्यकर्ताको रूपमा देखा परे। पछि नेपाली कड्ड्येसबाट अलगिएर मातृका प्रसाद कोइरालाको नेतृत्वमा सञ्चालित प्रजा परिषद्सँग यिनको संलग्न भएका थिए।^{१२}

राजनीति सँग-सँगै साहित्य क्षेत्रमा पनि समानान्तर सक्रिय हुँदै विजय मल्ल अग्रसर बन्न थाले। राजनीतिक प्रभावको कारण तिनमा प्रगतिशील विचार अड्कुरित भएको थियो अनि त्यसलाई साहित्यमा प्रतिविम्बित पार्न तिनी हरतरहले लाग्न थाले। यसै सन्दर्भमा २००४ सालमा उनले रचना गरेको नाटक बहुला काजीको सपना, वि. सं. २००५ सालमा शान्तिनिकुञ्ज विद्यालयका विद्यार्थी र शिक्षकहरूद्वारा प्रदर्शित भएको थियो। तर यस नाटकको मूल स्वर राजनीतिक भएकाले यसको प्रकाशन वि. सं. २००७ अघि हुन सकेन र पछि वि. सं. २०२८ मा मात्र यो साझा प्रकाशनबाट प्रकाशित हुन सकेको पाइन्छ।^{१३}

बहुला काजीको सपना नाटकको रचनाले विजय मल्ल एक प्रकारले चर्चित हुन थाले। तिनको राजनैतिक इच्छा शक्तिको अप्रत्यक्ष परिणाम त्यही नाटक हुनपुग्यो। फलस्वरूप वि. सं. २००७ को ऐतिहासिक जनक्रान्तिको परिवर्तनपछि नै तिनी साहित्य क्षेत्रमा पूर्णरूपले साधनारत रहेका कुरो जानकारी पाइन्छ।

३.३.३. वैवाहिक जीवन

विजय मल्लको पारिवारिक जीवनतर्फ दृष्टि दिँदा वि. सं. १९९९ सालमा १८ वर्षको उमेर पुग्दा ठमेल निवासी प्रसिद्ध दन्त विशेषज्ञ डा. वजीरमान प्रधानका छोरी १३ वर्षकी श्यामासँग बिहे भएको हो। विवाह हुनअघि केटा र केटीबीच देखादेखसम्म भएको थिएन र विवाहपछि मात्र कुराकानी र भेटघाट भएको कुरा विजय मल्लले गर्नुहुन्थ्यो। यी दुईबाट ९ जना छोरीहरूको जन्म भएको र एउटै पनि छोराको जन्म भएन। ती छोरीहरू क्रमशः नलिनी, रीता, नीना, शीला, उमा, रमा, सृजना, अर्चना र बन्दना हुन्^{१४} भन्ने सूचना चैतन्य प्रकाशबाट पाइएको छ। यीमध्ये एउटी छोरी शिलाको विवाह नहुँदै सानैमा मृत्यु भएको र

१२. चैतन्यप्रकाश प्रधान, एकाङ्कीकार विजय मल्ल (अ. शो.), पूर्ववत्, पृ. ११।

१३. गोपाल पराजुली (सम्पा.), गरिमा, डा. कुमारबहादुर जोशी, 'साहित्यकार विजय मल्लको सम्झना', पूर्ववत्, पृ. १३।

१४. चैतन्य प्रकाश प्रधान, अथक्ष - विजयमल्ल स्मृति समाज, कुलेश्वर, काठमाडौंसित भेटवार्ताबाट प्राप्त जानकारी।

बाँकी आठजना जीवितै छन् र विवाहित छन्। आफ्नै जातभित्र विहे गरेर ती आठजना छोरीहरु अहिलेघरि नलिनी मास्के, रीताराज भण्डारी, नीना ख्वाउँजू, डा. उमा श्रेष्ठ, रमा कंसाकार, सृजना बाटाजू, अर्चना श्रेष्ठ र बन्दना श्रेष्ठ बनेका छन्। कोही विदेशतिर छन् भने कोही स्वदेश नेपालभित्रै छन् भन्ने थाहा पाइन्छ ।^{१५}

३.१.४. साहित्यिक प्रेरणा

काठमाडौंमा बस्न थालेपछिको पारिवारिक जीवनमा विजय मल्ल भद्र, ज्ञानी तथा लचिलो स्वभावका थिए। सबै वर्गका मानिससँग स्तरानुकूल व्यवहार राख्ने मल्ल मिष्टभाषी थिए। आफ्नो साहित्यिक जीवनको प्रेरणा खोत बारे सधैं तिनका घनिष्ठ रहेका श्री चैतन्य प्रकाश प्रधानलाई मल्लले भनेका थिए- “भिक्षुको प्रेरणाले म शरत्चन्द्र, रवीन्द्रनाथ, प्रेमचन्द्र, जैनेन्द्र कुमार, भगवती चरण वर्मा, अस्कर मन्टो आदि लेखकहरुका रचनाहरु हिन्दी भाषामा पढ्ने गर्थे र यसले गर्दा ममा साहित्यप्रतिको आस्था र रुचि जागृत भयो र लेख्ने प्रेरणा प्राप्त भयो। हिन्दीका तत्कालीन कविहरु महादेवी वर्मा, पन्त र वच्चन आदिसँग मेरो परिचय भयो अनि त्यसपछि अड्येजी र हिन्दी भाषाका अधिकांश लेखकहरुका रचना पढेर रुसी, फ्रान्सेली, अमेरिकी साहित्यप्रति मेरो रुचि बढ्दै गयो।”^{१६} यसरी घरेलु र पारिवारिक वातावरणमा नै विजयको साहित्यिक व्यक्तित्वको जागरण भएको र वाह्य सामाजिक एवम् राजनैतिक परिवेशले तिनको राजनैतिक व्यक्तित्वको विकास भएको बुझिन्छ। तापनि साहित्यिक व्यक्तित्व नै मल्लको प्रतिष्ठित प्रभावशाली व्यक्तित्व हो। आफ्नै देश तथा छिमेकी देशबाट मात्र होइन तर विश्वसाहित्यकै चर्चित साहित्यकारहरुबाट मल्ल प्रभावित र प्रेरित रहेको बुझिन्छ। उनकै शब्दमा- “मेरो आफ्नो व्यक्तिगत रुचिको सन्दर्भमा सार्व र स्यामुअल बेकेट निकै नजिक आउँछन् तर सिद्धान्ततः उनीहरु र ममा भेद छ। कलाकारका हैसियतले सार्वका नाटकहरूलाई म अत्यन्त मन पराउँछु।”^{१७} त्यसरी नै रुसी साहित्यकार आन्तोन चेख्नव र नर्वेली नाटककार हेनरिक इब्सेनका कृतिहरु पढ्न

१५. पीताम्बर सापकोटा, कुमारी शोभा उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन (अ. शो.), नि, वि. वि., कीर्तिपुर, काठमाडौं, वि. सं. २०६२, पृ. ८।

१६. चैतन्य प्रकाश प्रधान, अध्यक्ष : विजयमल्ल स्मृति समाज, कुलेश्वर, काठमाडौंसित भेटवार्ताबाट प्राप्त जानकारी।

१७. उत्तम कुँघर (सम्पा.), सप्ता र साहित्य, साझा प्रकाशन, काठमाडौं, वि. सं. २०२७, पृ. ३६३।

पाएका विजय मल्लले आफ्ना कृतिहरूमा परम्परागत रुदिप्रति विद्रोह तथा नारी-समस्या र मनोविश्लेषणात्मक यथार्थवादी प्रवृत्ति देखाएका छन् भन्ने विद्वानहरूको भनाइ पनि उल्लेख्य रहेको छ।^{१८}

शारदा पत्रिकाबाट आफ्ना रचनाहरू प्रकाशमा ल्याउन थालेका मल्लको रचनाहरू प्रगति, इन्ड्रेणी, परोपकार, रूपरेखा, मधुपर्क, कविता, माधुर्य, प्रज्ञा, गरिमा आदि पत्र-पत्रिकाहरूमा प्रकाशित भएका पाइन्छन्। कविता विधाबाट लेख्न शुरु गरेका मल्लले कथा, नाटक (पूर्णाङ्गकी र एकाङ्गकी) तथा उपन्यास जस्ता विधाहरूमा उत्कृष्ट रचना कृतिहरू सृजना गरेका छन्। उल्लिखित सबै विधाहरूमा तिनी प्रतिनिधि साहित्यिक व्यक्तित्वमा प्रतिष्ठित छन्। तथापि, तिनको विशेष साहित्यिक प्रतिभा चाहिँ नाट्य सृजनाकै क्षेत्रमा उर्वर रहेको र फस्टाउन सकेको देखिन्छ। सङ्ख्यात्मक र गुणात्मक दुवै दृष्टिले तिनको उपलब्धि नाट्य विधामा बढी गरिमामय बनेको पाइन्छ। तिनको साहित्यिक व्यक्तित्वको आकलन विभिन्न दृष्टिबाट हुनसक्छ।

३.१.५. विविध व्यक्तित्व

बहु प्रतिभाका धनी विजय मल्लको व्यक्तित्वका विभिन्न विशिष्ट पक्षहरू छन्। राजनीति र साहित्यका अतिरिक्त तिनको व्यक्तित्वका अन्य पक्षहरू त्यक्तिकै उल्लेखनीय र महत्वपूर्ण प्रतीत हुन आउँछ। कलाकारको व्यक्तित्वमा विजय मल्ल सुपरिचित छन्। चित्रकारिताप्रतिको तिनको प्रगाढ़ रुचि रहेको एउटा प्रसङ्ग उल्लेखयोग्य छ— “अनि केही महिनापछि एक दिन एउटा बूढो मान्छेको झड्घड गरेर त्यसको तल देवकोटाजीको ‘चहराझरहेको घाउमा महलम पट्टी लगाऊ’ लेखेको उनले मलाई देखाए”^{१९} भनेर विजय मल्लको कविता सङ्ग्रहको भूमिकामा कविवर सिद्धिचरण श्रेष्ठले भनेका छन्। त्यसरी विजय मल्लले प्रसिद्ध एवम् वरिष्ठ चित्रकार स्व. चन्द्रमानसिंह मास्केको शिष्य भई चित्रकारिताको विषयमा शिक्षा ग्रहण गरेका र शौखका रूपमा चित्रकारिता केही

१८. सन्त रेमी (सम्पा.), समकालीन साहित्य, दौलतविक्रम विष्णु, ‘मेरो दृष्टिमा कथाकार विजय मल्ल’, वर्ष ४, अंडक २, पूर्णाङ्गक १४, ने. रा. प्र. प्र., काठमाडौं, वि. सं. २०५१, पृ. १२८।

१९. विजय मल्ल, विजय मल्लको कविता सङ्ग्रह, साझा प्रकाशन, काठमाडौं, वि. सं. २०२८, भूमिकाबाट।

समयसम्म गरेको कुरा को जानकारी पाइन्छ।^{१०}

ललित कलाबाहेक सांस्कृतिक कलाका क्षेत्रमा पनि विजय मल्ल सक्रिय रहेको थाहा पाइन्छ। वि. सं. २००१ तिर गठित गौरी शङ्कर नाटक मण्डलीका अध्यक्ष बालकृष्ण सम थिए भने विजय मल्ल त्यसका सचिव थिए। गोपालप्रसाद रिमाल र गोविन्द बहादुर 'गोठाले' चाहिँ अन्य पदाधिकारीहरू थिए। उक्त मण्डलीले समद्वारा लिखित भक्तभानुभक्त नाटक गर्ने हुँदा प्रदर्शनको समयमा पूर्व मनोनीत एकजना कलाकारको अनुपस्थिति हुँदा तिनको सड्डा सो कलाकारको भूमिकामा विजय मल्ल स्वयम् खेल्नु परेको थियो। यो तिनको अभिनयगत पहिलो रङ्गमञ्चीय अनुभव थियो। उनले आफ्ना कतिपय नाटकहरूको निर्देशन श्यामदास वैष्णव र हरिहर शर्मासँग मिलेर गरेका थिए।^{११}

त्यसरी नै साहित्यिक, प्रशासनिक तथा सांस्कृतिक क्षेत्रमा विजय मल्लको संलग्नता उल्लेखनीय रहेको पाइन्छ। वि. सं. १९९९ देखि प्रकाशन आरम्भ भएको साहित्यिक पत्रिकाको सञ्चालन र प्रकाशनलाई व्यवस्थित गर्न मल्ल सक्रिय थिए। साहित्यिक संस्थाका सम्बन्धमा तिनी नेपाल लेखक सङ्घका सचिव, २००८; नेपाली साहित्य संस्थानका उपाध्यक्ष २०२२; अखिल नेपाल साहित्य सम्मेलन आयोजक समिति, रामपुर-का सचिव २०२३; नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानका सह सदस्य २०२६-३०; प्रज्ञा परिषद्का सदस्य सचिव २०३६-२०४५ तथा प्रज्ञा परिषद्कै उपकुलपति २०४६-४७ सम्म रहेको जानकारी पाइन्छ।^{१२}

विजय मल्लले साहित्यिक र सांस्कृतिक सम्मेलनहरूमा प्रतिनिधित्व गरेका तथ्यहरू पनि छन्। वि. सं. २०२० सालमा दिल्लीमा भएको साहित्यिक सम्मेलनमा नेपाली प्रतिनिधि मण्डलका सदस्यका रूपमा, २०२५ मा सोभियत सङ्घमा भएको सांस्कृतिक प्रतिनिधि मण्डलका सदस्यका रूपमा एवम् २०२८ सालमा पूर्वी जर्मनीमा पनि सद्भावना भ्रमण-मण्डलको सदस्यका रूपमा तिनले नेपाली भाषा साहित्यको प्रतिनिधित्व गरेका थिए। यसका अतिरिक्त मुद्रण सम्बन्धी तालिम लिने सिलसिलामा जापानको भ्रमण गरेका

२०. चैतन्य प्रकाश प्रधान, अध्यक्ष - विजयमल्ल स्मृति समाज, कुलेश्वर, काठमाडौंसित भेटवार्ताबाट प्राप्त जानकारी।

२१. चैतन्य प्रकाश प्रधान, अध्यक्ष - विजयमल्ल स्मृति समाज, पूर्वचतुर्थ।

२२. पीताम्बर सापकोटा, कुमारी शोभा उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन (अ. शो.), त्रि, वि. वि. कीर्तिपुर, काठमाडौं, वि. सं. २०६२, पृ. ८।

थिए।^{२३} साहित्यिक र प्रशासनिक क्षेत्रमा संलग्न रहँदा विजयले भारत, चीन, बर्मा (म्यानमार), पाकिस्तान, जर्मन, जापान, रुस, थाइल्याण्ड, सिलोन, कोरिया र बेलायत आदि विदेशी मुलुकहरूको समेत भ्रमण गरिसकेका थिए।^{२४}

प्रशासनिक क्षेत्रमा विशेष गरी वि. सं. २०३६ देखि वि. सं. २०४७ सालसम्म विजय मल्ल नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानका सदस्य, सह-सदस्य, प्राज्ञ सदस्य, सदस्य-सचिव हुँदै उपकुलपतिसम्म रहँदा आफ्नो सम्बन्धित क्षेत्रमा सक्षम व्यक्तित्वकै रूपमा परिचित थिए। प्रतिष्ठानका सानादेखि तुलोसम्मलाई उनी समान आदर भाव गर्ने तिनको स्वाभाविक प्रिय व्यक्तित्व थियो भन्ने जानकारी पाइन्छ।^{२५} यसप्रकार विजय मल्लको व्यक्तित्वमाथि दृष्टि पुचाउँदा प्रारम्भमा वि. सं. २००७ को नेपालको जनक्रान्तिसँग सक्रिय रहँदै वि. सं. २०१७ सम्म राजनीतिक गतिविधिसँग संलग्न रहेको बुझिन्छ। त्यसपछि अर्थात् वि. सं. २०१७ देखि वि. सं. २०५६ वा मृत्यु पर्यन्त साहित्यिक क्षेत्रमा नै पूर्णतया समर्पित रहेको थाहा पाइन्छ।

३.१.६. पुरस्कार एवम् सम्मान

विजय मल्ललाई आफ्नो जीवनकालमा साहित्यिक योगदान तथा उपलब्धिका लागि विभिन्न सङ्घ संस्थाहरूले समय-समयमा थुप्रै पुरस्कार र सम्मानहरूद्वारा विभूषित गरेको थापा पाइन्छ। केही प्रमुख पुरस्कार र सम्मानहरू यसप्रकार रहेका भेटिन्छन्— (क) साझा पुरस्कार (वि. सं. २०२७), (ख) गोख्रा दक्षिण बाहु दोस्रो (वि. सं. २०४०), (ग) नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान मानार्थ आजीवन सदस्य (वि. सं. २०४५ देखि), (घ) गंकी बसुन्धरा पुरस्कार (वि. सं. २०४९), (ड) भूपालमासिंह साहित्य पुरस्कार (वि. सं. २०५३) आदि।^{२६}

३.१.७. विविध अभिव्यक्ति

कला, साहित्य, संस्कृति, प्रशासन आदि क्षेत्रमा आफ्नो अगम प्रतिभा दर्शाउन सक्षम

- २३. घटराज भट्टराई, प्रतिभै प्रतिभा र नेपाली साहित्य, एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युर्स प्रा. लि., काठमाडौं, वि. सं. २०५१, पृ. ३५।
- २४. जयदेव भट्टराई, साहित्यकार परिचय र अभिव्यक्ति, ने. रा. प्र. प्र., काठमाडौं, वि. सं. २०५४, पृ. ४५।
- २५. चैतन्य प्रकाश प्रधान, अध्यक्ष - विजयमल्ल स्मृति समाज, कुलेश्वर, काठमाडौंसित भेटवार्ताबाट प्राप्त जानकारी।
- २६. पीताम्बर सापकोठा, कुमारी शोभा उपन्यासको कृतिप्रस्क अध्ययन, पूर्ववत्, पृ. १६।

विजय मल्लको व्यक्तित्व गरिमामय र बहुआयामिक रहेको भेटिन्छ। समाज, जाति, भाषा, साहित्य तथा राष्ट्रप्रेम र मानवताका यी आदर्श पुरुषको जीवन-यात्रा अप्रत्याशित र आकस्मिक ढड्गमा ढुङ्गिन्छ। वि. सं. १९८२ साल असार ३० गते जन्मिएका विजय मल्लको देहावसान वि. सं. २०५६ साल साउन ८ गते चौहत्तर वर्षको उमेरमा काठमाडौंमा हुन्छ।^{२७} जीवनकालमा विजय मल्लका घनिष्ठ आफन्त रहेका श्री चैतन्यप्रकाश प्रधान भन्नुहुन्छ— “विजय मल्ल मधुमेह रोगका विरामी थिए। वि. सं. २०५६ साल बैशाख २० गते सम्पन्न आम निर्वाचनमा मत खसाली फर्केर आएपछि सिकिस्त भई थला परे। केही दिन वीर अस्पताला स्वास्थ्योपचार गरी घरसमेत फर्केका विजय मल्ललाई पुनः रोगले च्यापेर वीर अस्पतालमै भर्ना गरियो, तर उनले मृत्युमाथि विजय पाउन सकेनन् र वि. सं. २०५६ साल श्रावण ८ गते साँझा ६.३० बजे ७४ वर्षको उमेरमा नक्षर देह त्याग गरे। वि. सं. २०५६ श्रावण ९ गते नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानको प्राङ्गणमा राखिएको उनको पार्थिव शरीरलाई उनका हजारौं मित्र एवम् प्रशंसकहरूले भावपूर्ण शब्दाव्जली अर्पण गरेका थिए। साथै राष्ट्रिय सम्मान दिने श्री ५ को सरकारको निर्णयानुसार अन्तिम संस्कारका लागि पशुपति आर्यघाटमा प्रहरीको टुकडीले सलामी अर्पण गरेको थियो। उनको अन्तिम संस्कार गर्न उहाँकै इच्छानुसार आफ्ना दाजु गोविन्द ‘गोठाले’, कान्ठा छोरा (भतिजा) रमेश मल्लबाट आर्यघाटमा श्रावण ९ गते अपराह्न ४.४५ मा विधिपूर्वक सम्पन्न भएको थियो।”^{२८}

अतः आफ्नो स्वभावमा सधैं सहृदयी, भावुक, चिन्तनशील तथा मानवतावादी देखिने विजय मल्लको जीवनको पटाक्षेप त्यसरी नै अविस्मरणीय अध्याय बन्नपुग्छ। तिनको व्यक्तित्वका विभिन्न पक्षबाट प्रभावित र प्रेरितहरू तिनको चर्चा गर्न उत्सुक रहेका पाइन्छन्। श्री चैतन्य प्रकाश प्रधान नै विजय मल्लको जीवनको स्मरणीय पक्षहरूलाई चित्रमय रूपमा उतार्न सक्षम बनेका देखिन्थन्। उनकै शब्दहरूलाई पुनः अग्रसर पार्न सकिन्छ — “विजय मल्ल एक वरिष्ठ साहित्यकार, प्राज्ञ र राजनैतिक व्यक्तित्वका धनी भएको हुनाले समय-समयमा विशेष सन्दर्भहरूमा प्रवचन, भाषण

२७. पीताम्बर सापकोटा, कुमारी शोभा उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन, पूर्ववत्, पृ. १७।

२८. चैतन्य प्रकाश प्रधान, अध्यक्ष: विजयमल्ल समृति समाज, काठमाडौंसित १५ जून २००७ मा भेटवार्ताबाट प्राप्त जानकारी।

उहाँले दिनुपर्ने हुन्थ्यो । कहीं आमन्त्रितका रूपमा, कहीं प्रमुख अतिथिका रूपमा, कहीं प्राज्ञका रूपमा प्रवचन दिनुपर्ने र कहीं राजनैतिक नेताका रूपमा भाषण गर्नुपर्ने हुन्थ्यो । यस्तो अवस्थामा उनले आफ्नो अध्ययन, बौद्धिकता र तार्किकताको खुबी राख्ने व्यक्ति भएका हुनाले सशक्त र प्रखर रूपमा आफ्नो प्रवचन र भाषण दिएर श्रोतावर्गलाई मुख्य पार्ने गरी बोल्नुहुन्थ्यो ।”^{२९}

मल्लकै समकालीन उपन्यासकार, चित्रकार, मूर्तिकला ज्ञाता तथा पूर्व उपकुलपति स्व. लैनसिंह बाङ्देल भन्छन्— “विजयले तर्क मात्र गर्दैनथे । गरे भने हतपत्त चूप लाग्दैनथे । अरुलाई चित्त बुझाएर तार्किक, बौद्धिक स्तरीयता कायम गरेर मात्र अरुलाई जिले उनको स्वभाव थियो । उनी आफ्नो अज्ञानमा बस्थे । कहिलेकहीं उनको भुल्ने किसिमको बानी थियो । सबैसँग मिल्ने र कुनै पनि समस्या सहज रूपले समाधान गर्ने खुबी थियो । यो उनको विशेषता थियो । यस्तो गुण हामीहरूमा थिएन ।”^{३०} कवि मोहनकोइराला, जो प्रतिष्ठानकै प्राज्ञ थिए, अनुसार— “विजय मल्लमा गम्भीर अध्ययन हुनुका साथै गम्भीर चिन्तन गरी विचारको मन्थन गर्ने प्राज्ञ थिए । उनलाई वरिष्ठ र सफल लेखक तथा नाटककारको रूपमा लिन सकिन्छ ।”^{३१}

विद्वान् साहित्यिक डा. चूडामणि बन्धुका मतमा — “विजय मल्लको जीवनशैली साँच्चै साहित्यकारको नै थियो । साहित्यको माध्यमबाट नै आफ्नो चिन्तनबारे धेरै कुरा उनले भनेका छन् ।”^{३२} यिनै क्रममा विद्वान् लेखक तुलसी दिवस अनुसार— “विजय मल्लमा मौलिक सृजनशीलता थियो । उहाँ कुनै पनि उपन्यास, नाटक, कथा लेखनअघि त्यसका घटना र पात्रका विषयमा चर्चा-परिचर्चा गरिरहनु हुन्थ्यो ।”^{३३} त्यस्तो वैज्ञानिक डा. तीर्थबहादुर श्रेष्ठको मन्तव्य पाइन्छ कला, साहित्य र संस्कृतिलाई प्रशासनिक नियमले बाँधे होइन तिनलाई परेटा फैलाउने आकाश दिनुपर्छ भन्ने भावना उहाँको कार्यशैलीभित्र स्वतःस्फूर्त हुने सजिलै अनुभव गर्न सकिन्थ्यो । विजय मल्ल एक नक्षत्र त हो नै तर उहाँको प्रशासनिक

२९. चैतन्य प्रकाश प्रधान, अध्यक्ष: विजयमल्ल स्मृति समाजमा प्राप्त लिखित पत्रहरूबाट ।

३०. चैतन्य प्रकाश प्रधान, अध्यक्ष - विजयमल्ल स्मृति समाज, समाजमा प्राप्त लिखित पत्रहरूबाट ।

३१. चैतन्य प्रकाश प्रधान, अध्यक्ष - विजयमल्ल स्मृति समाज, भेटवार्ता, पूर्ववत् ।

३२. चैतन्य प्रकाश प्रधान, अध्यक्ष - विजयमल्ल स्मृति समाज, पूर्ववत् ।

३३. चैतन्य प्रकाश प्रधान, अध्यक्ष - विजयमल्ल स्मृति समाज, पूर्ववत् ।

देन र स्नेहपूर्ण व्यक्तित्वलाई पनि हामी नभुलौं।^{३४} विजय मल्लकै नाटकका कलाकारसम्म रहेकी जो नाटक निर्देशकका रूपमा प्रज्ञा भवनमा छिन्, श्रीमती शकुन्तलादेवी शर्मा मल्लको प्रशासनिक कार्यशैलीबारे भन्निहन्— “उहाँ हाम्रो हाकिम हैन, साथी हुनुहुन्थ्यो। सानोदेखि तुलोसम्म कसैमा भेदभाव गर्नु हुन्नथ्यो। सबैसँग साथी नै जस्तो व्यवहार गर्नुहुन्थ्यो।”^{३५} विजय मल्लका कतिपय नाटकका कलाकार र निर्देशक समेत रहेका हरिहर शर्मा भन्निहन्— “उहाँ (विजय मल्ल) प्रशासकभन्दा बढी साहित्यकार नै हुनुहुन्थ्यो। बढी स्वतन्त्र चिन्तन, स्वतन्त्र विचार र स्वतन्त्र वातावरणमा रमाउने मान्छे हुनाले प्रशासनिक काममा त्यक्ति रमाउनु हुन्नथ्यो। हरेक कुरालाई सहज रूपमा लिने उहाँको स्वभाव थियो।^{३६}

यसरी विजय मल्लको व्यक्तित्वको विभिन्न पक्षलाई विभिन्न लेखक, चिन्तक तथा कलाकारहरूले विभिन्न ढंगले चिन्हित गर्न खोजेका तथ्यहरू प्रशस्त भेटिन्छन्। राजनीतिक, प्रशासनिक तथा साहित्यिक क्षेत्रमा सक्रिय देखिए तापनि तिनको प्रमुख व्यक्तित्वको प्रतिरूप साहित्यकारको नै हो भन्ने स्पष्ट हुन आउँछ। साहित्यमा पनि सम पछिका नाटककारहरूमा सबभन्दा समर्थ, बहुचर्चित र लोकप्रिय नाटककार तिनी नै हुन्। राजनीति र प्रशासनिक क्षेत्रमा भन्दा साहित्यिक क्षेत्रमा पाइने तिनको साधक व्यक्तित्व यशस्वी र मूर्धन्य पाइन्छ। बहुआयामिक व्यक्तित्वका धनी तथा स्वष्टा विजय मल्ल यसरी सधैँ स्मरणीय छन्। आफ्नो सम्पूर्ण उमेरको प्रायः ५० वर्ष वा पाँच दशक अथवा अर्ध शताब्दी जीवन मानवहितका उद्देश्यमा खर्चने विजय मल्ल युग प्रतिनिधि तथा युग पुरुष नै हुन् भन्न सकिन्छ।

३.२. विजय मल्लको कृतित्व

३.२.१. साहित्यिक यात्रा

विजय मल्ल बहुमुखी प्रतिभाका धनी हुन्। आधुनिक नेपाली कविता, कथा, उपन्यास र नाटकका क्षेत्रमा तिनको योगदान स्मरणीय रहेको पाइन्छ। तिनको साहित्यिक व्यक्तित्वको निर्माणमा तिनकै परम्परागत शिक्षित र साहित्यिक परिवारको प्रेरणादायक भूमिका रहेको

३४. चैतन्य प्रकाश प्रधान, अध्यक्ष - विजयमल्ल स्मृति समाज, पूर्ववत्।

३५. चैतन्य प्रकाश प्रधान, अध्यक्ष - विजयमल्ल स्मृति समाज, पूर्ववत्।

३६. शिव रेग्मी, ‘विजय मल्ललाई शारदा प्रसङ्गमा अध्ययन गर्दा’, गोपाल पराजुली (सम्पा.), गरिमा, पूर्ववत्, पृ. २१।

थाहा पाइन्छ। आफ्ना पिता स्व. सुब्बा ऋष्टिक्षेत्रहादुर मल्ल साहित्यिक थिए र तिनले वि. सं. १९९१ देखि शारदा पत्रिकाको प्रकाशनारम्भ गरेका थिए। त्यसरी तिनका दाजु गोविन्दबहादुर मल्ल ‘गोठाले’ कथाकार, नाटककार र उपन्यासकार थिए। यिनै बाबु र दाजुको संसर्गमा आउने भवानी भिक्षु, देवकोटा, सम, रिमाल आदिबाट साहित्यिक वातावरण घरमै प्राप्त गर्न पाउने विजय मल्लले १९ वर्षको उमेरमा कविता लेख्नेर साहित्य लेखनको थालनी गरेका देखिन्छन्। तिनको पहिलो रचना शारदा, वर्ष ६, अङ्क ४, साउन १९९७ सालमा प्रकाशित ‘मर्नुपर्छ है दाङ्ड!’ शीर्षकक कविता हो।^{३६} यद्यपि ऐउटा हस्तलिखित पत्रिकामा यिनको ‘दुई पसले’ कथा सर्वप्रथम देखा परेको हो भन्ने थाहा पाइन्छ।^{३७} प्रकाशित कथाका रूपमा शारदा, वर्ष ९, अङ्क १०-११, माघ-फागुन २००० सालमा ‘दस रुपियाँ’ शीर्षक कथा छापिएको देखिन्छ।^{३८} यसैक्रममा शारदा, वर्ष २०, अङ्क १, पुष २०११ सालमा प्रकाशित भएको छ ‘धरानसम्म।^{३९} नाटकको क्षेत्रमा विजय मल्लले लेखेको पहिलो एकाङ्कीको पाण्डुलिपि रूपमा नेपाली भाषा प्रकाशिनी समितिमा २००१ सालमा बुझाएको तर त्यहाँ प्रकाशनको अनुमति नपाएको देखिन्छ।^{४०} त्यसपछि विजय मल्लले वि. सं. २००१ मा राधा मान्दिन शीर्षक एकाङ्कीका साथ नाट्य यात्रा थालेका हुन्।^{४१} वि. सं. २००४ सालमा उनले रचना गरेको पूर्णाङ्की (पाँच अङ्क) नाटक बहुला काजीको सपना वि. सं. २००५ सालमा शान्तिनिकुञ्ज विद्यालयका विद्यार्थी र शिक्षकहरूद्वारा प्रदर्शित भएको बुझिन्छ। तर यस नाटकको मूल स्वर राजनीतिक भएकाले यसको प्रकाशन वि. सं. २००७ सालअघि हुन सकेन र पछि २०२८ सालमा आएर मात्र यो साझा प्रकाशनबाट प्रकाशित भएको थाहा पाइन्छ।^{४२} वि. सं. २०१७ सम्म राजनीतिक परिस्थितिकै कारण विजय मल्ल साहित्य क्षेत्रमा

३७. हरिराम दुवाल, विजय मल्लको कवित्यको विश्लेषण र मूल्यांकन (अ. शो.), ने. शि. स., कीर्तिपुर, काठमाडौं, वि. सं. २०३०, पृ. १।
३८. शिव रेम्मी, ‘विजय मल्ललाई शारदा प्रसङ्गमा अध्ययन गर्दा’, गोपाल पराजुली (सम्पा.), गरिमा, पूर्ववत्, पृ. २१।
३९. शिव रेम्मी, ‘विजय मल्ललाई शारदा प्रसङ्गमा अध्ययन गर्दा’, गोपाल पराजुली (सम्पा.), गरिमा, पूर्ववत्, पृ. २२।
४०. घनश्याम कैडेल (सम्पा.), रश्मि, वर्ष ३, अङ्क ३, काठमाडौं, वि. सं. २०३७, पृ. ६६।
४१. केशवप्रसाद उपाध्याय, नाटकको अध्ययन, ‘एकाङ्कीकार विजय मल्ल’, साझा प्रकाशन, काठमाडौं, प. सं., वि. सं. २०५६, पृ. २१।
४२. कुमारबहादुर जोशी, ‘विजय मल्लको सम्झना’, गोपाल पराजुली (सम्पा.), गरिमा, वर्ष १८, अङ्क ७, पूर्णाङ्क २११, असार २०५७, साझा प्रकाशन, काठमाडौं, पृ. ३।
४३. शिव रेम्मी, ‘विजय मल्ललाई शारदा प्रसङ्गमा अध्ययन गर्दा’, गोपाल पराजुली (सम्पा.), गरिमा, पूर्ववत्, पृ. २१।

पूर्ण समर्पित थिएनन्। तर त्यसपछि भने राजनीतिदेखि अलग रही साहित्यिक क्षेत्रमा नै पूर्ण समर्पित हुन पुगे। बरु आफूले भोगेका र देखेका राजनीतिक परिदृश्यहरूलाई तिनले आफ्ना कुनै न कुनै नाटकहरूबाट प्रासाङ्गिक रूपमा भए पनि दर्शाएरै छोडेका देखिन्छन्।

यसरी विजय मल्लले प्रायः पाँच दशकको लामो साहित्यिक साधना गरेको देखिन्छ। यो अवधिभरि तिनले कविता, कथा, उपन्यास तथा नाटक विधामा विशेष रूपले कलम चलाएर उत्कृष्ट साहित्यिक कृतिहरूको सृजना गरेका देखिन्छन्। विधागत एवम कालक्रमिक रूपमा विजय मल्लका अझसम्म प्रकाशित विभिन्न कृतिहरूको शृङ्खला यसप्रकार राख्न सकिन्छ—

(क) कविता :	१. विजय मल्लका कविता (वि. सं. २०१६)
(ख) कथा :	१. एक बाटो अनेक मोड़ (वि. सं. २०२६)
	२. परेवा र कैदी (वि. सं. २०३४)
	३. मान्छेको नाँच र अन्य कथा (वि. सं. २०५५)
(ग) नाटक :	१. कोही दिन बर्बाद होस् (वि. सं. २०१६)
	२. जिउँदो लास (वि. सं. २०१७)
	३. बहुला काजीको सपना (वि. सं. २०२८)
	४. पत्थरको कथा (वि. सं. २०२८)
	५. दोभान (वि. सं. २०३४)
	६. स्मृतिको पर्वालभित्र (वि. सं. २०४०)
	७. भित्ते घडी (वि. सं. २०४०)
	८. भूलैभूलको यथार्थ (वि. सं. २०४१)
	९. सृष्टि रोकिंदैन (वि. सं. २०४८)

यसरी विजय मल्लका नौवटा पुस्तकाकार नाट्य कृतिहरू प्रकाशित भेटिन्छन्। ती नाट्य कृतिहरूभित्र पूर्णाङ्गकी र एकाङ्गकीहरू समावेश छन्। नौवटा पूर्णाङ्गकी नाट्यकृतिहरू क्रमैले (१) बहुला काजीको सपना, (२) कोही दिन बर्बाद होस्, (३) जिउँदो लास, (४) भोलि के हुन्छ? (पत्थरको कथा एकाङ्गकी सङ्ग्रहभित्र सङ्कलित), (५) स्मृतिको पर्वालभित्र, (६) मानिस र मखुण्डो (स्मृतिको पर्वालभित्र सङ्कलित), (७) भूलैभूलको यथार्थ, (८)

पहाड़ चिच्याइरहेछ (भूलैभूलको यथार्थभित्र सङ्कलित) र (१) माधुरी (सृष्टि रोकिंदैन भित्र सङ्कलित) रहेका छन् भने बहुला काजीको सपना, पत्थरको कथा, दोभान, भित्रे घडी र सृष्टि रोकिंदैन -भित्र जम्मा तीसवटा एकाङ्कीहरु सङ्कलित पाइन्छन्।

यी मौलिक नाट्य कृतिहरूबाहेक नाट्य विधासँगै सम्बन्धित दुईवटा ग्रन्थ यसप्रकार छन्—

(१) सात एकाङ्की (वि. सं. २०३८) - (सम्पादित कृति) जसअन्तर्गत विजय मल्ल, रिमाल र गोठालेका दुई-दुईवटा र ध्रुवचन्द्र गौतमको एउटा गरेर सात एकाङ्की समाविष्ट छन्।

(२) नाटक : एक चर्चा (वि. सं. २०३६)

(घ) उपन्यास : १. अनुराधा (वि. सं. २०१८)

२. कुमारी शोभा (वि. सं. २०३९) र

३. श्रीमती शारदा (वि. सं. २०५६, समकालीन साहित्य,

वर्ष ९, अंडुक ४, पूर्णाङ्गिक ३६-मा प्रकाशित)।

यिनै उपलब्ध १७ वटा प्रकाशित एवम् उपलब्ध कृतिहरूका आधारमा विजय मल्ल एक सफल एवम् श्रेष्ठ आधुनिक कवि, कथाकार, नाटककार, उपन्यासकार, सम्पादक, तथ्य समीक्षकका रूपमा प्रतिष्ठित बन्ने पुगेका देखिन्छन्। यी सबै विधाहरूमा समानान्तर रूपमा तिनी प्रतिनिधि साहित्यकार हुन पुगेका छन्। कविताबाट आफ्नो साहित्यिक यात्रा आरम्भ गरेका मल्ल कविताभन्दा कथा, कथाभन्दा उपन्यास, उपन्यासभन्दा नाटकका क्षेत्रमा सशक्त र विशिष्ट बन्दै आफ्नो साहित्यिक प्रतिभाको वर्चस्व कायम गर्न समर्थ देखिन्छन्। वस्तुतः विजय मल्लको साहित्य लेखनको व्यक्तित्व बहु-आयामिक पाइन्छ। तिनको साहित्यिक व्यक्तित्वलाई विभिन्न विधागत तथा विशिष्टताका रूपमा अवलोकन गर्न उचित हुन्छ।

३.२.१.१. कविका रूपमा

साहित्यकार विजय मल्लको साहित्यिक व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरूमध्ये प्रथम र प्रमुख व्यक्तित्व हो - कवि व्यक्तित्व। आधुनिक नेपाली कविताका क्षेत्रमा एक सफल तथा

प्रतिनिधि कविका रूपमा परिचित र चर्चित बन्न पुगेका विजय मल्लको पहिलो रचना शारदा, वर्ष ६, अड्क ४, साउन १९९७ सालमा प्रकाशित ‘मर्नुपर्छ है दाइ!’ शीर्षक कविता हो^{४४} भन्ने मान्यता नै आधारभूत रहेको भेटिन्छ। तिनको पहिलो कविता कुन हो? भन्ने क्रममा लेखक जयदेव भट्टराईले विजय मल्लको पहिलो रचना १९९८ सालको शारदा पत्रिकामा प्रकाशित कविता हो^{४५} भनी उल्लेख गरेका छन्, तर त्यहाँ कविताको शीर्षक किटान गरिएको छैन। साथै १९९७ सालमै मल्लका कविताहरू प्रकाशित भइसकेका सूचनाहरूले उक्त भनाइ निराधार सावित हुन्छ। अर्का लेखक खगेन्द्र प्रसाद लुँटेलले विजय मल्लको ‘किन?’ (शारदा, ६/९, १९९९ पौष) शीर्षकको कवितालाई तिनको साहित्य यात्राको प्रारम्भ बिन्दु^{४६} मानेको देखिन्छ। तर १९९९ सालको पौष महिनाको अड्कमा ‘किन?’ शीर्षकको कविता प्रकाशन नै नभएको र उक्त कविता श्री विजयको नाममा १९९७ सालको शारदा पत्रिकामा प्रकाशित भएको फेलापर्छ।^{४७} त्यसरी ‘किन?’ शीर्षकको कविता प्रकाशन हुनभन्दा एक महिना अगाडि ‘विश्राम’ शीर्षकको कविता श्री विजयबहादुर मल्लका नामबाट प्रकाशित देखिएकाले^{४८} ‘किन?’ कविता नै प्रथम प्रकाशित वा पहिलो कविता हो भन्न मिल्दैन। यस सन्दर्भमा केही शोधार्थीहरूले आफ्ना शोधपत्रहरूमा १९९७ सालको शारदा पत्रिकामा विजय मल्लका ‘स्मृति’ र ‘मर्नुपर्छ है दाइ!’ शीर्षकका दुई कविता प्रकाशित भएका र ती कविताहरू नै उनका प्रथम प्रकाशित कविता हुन् भनी उल्लेख गरे तापनि पत्रिकाको अड्क किटान नगरिएकाले^{४९} सो तथ्य पनि विश्वसनीय पाइँदैन। शोधकर्ता पीताम्बर सापकोटाले माथिकै कुराहरूलाई अधि सार्दै प्राप्त सामग्रीका आधारमा (शारदा, ६/८, १९९७ पौष) मा प्रकाशित ‘विश्राम’ कवितालाई विजय मल्लको पहिलो कविता मान्नुपर्ने देखिन्छ^{५०} भन्ने आफ्नो किटान गरेको देखिन्छ। अतः माथि शुरुमा मानिएको वा उल्लेख गरिएको शारदा, वर्ष ६, अड्क ४, साउन १९९७ सालमा प्रकाशित

४४. जयदेव भट्टराई, साहित्यकार परिचय र अभिव्यक्ति, ने. रा. प्र. प्र., काठमाडौं, यि. सं. २०५४, पृ. ४५३।
४५. खगेन्द्र प्रसाद लुँटेल, आधुनिक नेपाली समालोचना, ने. रा. प्र. प्र., काठमाडौं, यि. सं. २०५७, पृ. ३८।
४६. ऋष्टिबहादुर मल्ल (सम्पा.), शारदा, विजय मल्ल, ‘किन?’, वर्ष ६, अड्क ९, पौष १९९७, पृ. ३३।
४७. ऋष्टिबहादुर मल्ल (सम्पा.), शारदा, विजय मल्ल, ‘विश्राम’, वर्ष ६, अड्क ८, पौष १९९७, पृ. २९।
४८. पीताम्बर सापकोटा, कुमारी शोभा उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन (अ. शो.) पूर्ववत्, पृ. १।
४९. पीताम्बर सापकोटा, कुमारी शोभा उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन (अ. शो.) पूर्ववत्, पृ. १।

‘मर्नुपर्छ है दाङ्ड़!’ शीर्षक कविता^{५०} नै विजय मल्लको पहिलो प्रकाशित अङ्गसम्म प्राप्त सठिक तथ्य हो भन्ने अघगत हुँदछ। उक्त भनाङ्गपछि गरिएका जयदेव भट्टराई, खगेन्द्रप्रसाद लुँडेल, पीताम्बर सापकोटाका टिप्पणीहरू हेर्दा परस्पर विवादास्पद रहेको र सही तथ्यको सुस्पष्ट प्रमाण हुन नसकेको तथा आ-आफ्नै एकलकाँटे विचारमा गरिएको हो भन्ने थाहा हुन्छ। १९९७ सालमा प्रकाशित ‘मर्नुपर्छ है दाङ्ड़!’ शीर्षक कविता नै पहिलो कविता हो भन्ने सन्दर्भमा पहिलो कविता छापिएकोमा खुशी त लाग्यो तर मेरो कविता भन्न आफ्नै मनले मानेन र अद्यापि मानेको छैन^{५१} भन्ने मत विजय मल्ल स्वयम्भूत गरेको देखिन्छ। अतः यो भनाङ्गबाट पनि शारदा १९९७, वर्ष ६, अंडुक ४ मा प्रकाशित ‘मर्नुपर्छ है दाङ्ड़!’ कविता नै विजयको पहिलो कविता मान्न बाध्य हुनुपर्ने देखिन्छ। यसरी नै विजयको साहित्यिक लेखन यात्राको शुरुआत वि. सं. १९९७ देखि नै कविता विधाबाट भएको हो भन्ने प्रमाणित हुन्छ।

आधुनिक नेपाली गद्य कविताका क्षेत्रमा गोपाल प्रसाद रिमाल र लक्ष्मीप्रसाद देवकोटापछि देखिएका विजय मल्ल प्रतिभाशाली कवि हुन्। आफ्ना कविताहरूमा विश्ववन्धुत्व, मानव-कल्याण, प्रणय-प्रेम, प्रगतिवादी भावना, युग-सापेक्ष चिन्तन, बौद्धिक मूल्य, परिस्थितिजन्य समस्या आदिलाई सशक्त रूपमा अभिव्यक्ति दिन मल्ल सचेत देखिन्छन्। अहिलेसम्म प्रकाशित तिनको एउटा मात्र कविता कृति विजय मल्लका कविता^{५२} नाउँमा वि. सं. २०१६ मा प्रकाशित पाइन्छ। उक्त सङ्ग्रहमा विजय मल्लका विविध विषयका कविताहरू समाविष्ट छन्।

केही कविताहरूमध्ये ‘छोरीलाई मानचित्र पढाउँदा’, ‘सङ्गलो पानी पिए जस्तो लाग्छ’, ‘म फेरि यहाँ नै जन्मन्छु’, ‘यस धरतीको पानीमा’, ‘बम खसाल, ए बम खसाल!’, ‘कतिले आत्महत्या गरिसक्थे’, ‘क्रान्तिको मिरमिरे उज्यालोमा’ आदि कविताहरू प्रख्यर भाव र अभिव्यक्ति तथा परिमार्जित शैलीका कारणले उत्कृष्ट पाइन्छन्। समसामयिक जीवनबोध र गतिशील जगत्को प्रतिबिम्ब तिनका कविताहरूमा प्रस्फुटित छन्। गम्भीर र परिपक्व काव्यभाषा प्रयोग गर्न सचेष्ट मल्लले नेपाली भाषामा प्रचलित ठेट शब्दहरूलाई पनि प्रश्रय दिएका छन्। परिवर्तित युगको भावनालाई अभिव्यक्ति दिन तिनी त्यतिकै आग्रही छन्।

५०. शिव रेग्मी, ‘विजय मल्ललाई शारदा प्रसङ्गमा अध्ययन गर्दा’, गोपाल पराजुली (सम्पा.), गरिमा, पूर्ववत्, पृ. २१।

५१. गोपाल पराजुली (सम्पा.), गरिमा, ‘दायित्व’, पूर्णाङ्क ३४, बैशाख, वि. सं. २०५६।

५२. विजय मल्ल, विजय मल्लका कविता, शारदा प्रकाशन गृह, काठमाडौं, वि. सं. २०१६।

आधुनिक नेपाली कविता रचनाका सन्दर्भमा तिनमा नयाँ काव्य भाषाको सोच आउन थालेको र सो अपेक्षा गर्न लागेको विचार विजय मल्ल स्वयंले यसरी व्यक्त गरेको भेटिन्छ—“हाम्रो काव्यभाषा विश्वको कुनै भाषामा पनि अनुवाद गर्न सकिने (ट्रान्सलेटेबल) हुनुपर्छ। अन्य भाषामा अनुवाद गर्न नसकिने कविताको खै भविष्य?”^{५३} यसको अर्थ कवि विजयले राष्ट्रिय मानवलाई विश्वमानवको रूपमा हेर्न चाहेको सङ्केत हुन्छ। युगीन चेतनाले भरिएका तिनका कविताहरूमा व्यङ्ग्य र विद्रोहका बौद्धिक प्रहार पनि भेटिन्छन्। बीसौं शताब्दीका मानिसमा देखिने विषमता, सङ्कट, आणविक विभीषिका, रक्तपात, सन्त्रास तथा मानवीय मूल्यको पतनलाई तीव्र रूपमा प्रकट गर्नु तिनको उद्देश्य देखिन्छ। क्रान्तिकारिता, सम्बोधनशीलता र अस्मिताबोधसँगै राष्ट्रियता, अन्तर्राष्ट्रियता र सार्वभौमिकता आदि तिनका काव्यगत प्रवृत्ति एवम् विशेषताहरू हुन्। युगबोधको मार्मिक चित्रणसँगै व्यङ्ग्यको कठोर प्रहार गर्न नचुक्ने कवि विजय विशुद्ध गद्यकविताका पक्षधर रहेका देखिन्छन्। समकालीन कविहरूका भन्दा केही भिन्नै लाग्ने विजय मल्लको कविताको विशेषता, तिनको शैलीगत विशेषता नै देखिन्छ। विम्ब-प्रतीक, लय, गति, प्रवाह आदि शैलीगत गुणका कारण तिनका कविताहरू सङ्गीतात्मक पाइन्छन्। कविताको भाषा र संरचना केही जटिल लागे पनि ती दुर्बोध्य भने छैनन्, सम्प्रेषणीय र प्रभावकारी नै छन्। “विजय मल्लका कविता एउटा पुस्तकाकार संग्रहबाहेक अरु कतिपय यत्रतत्र प्रकाशित छन् र कतिपय अप्रकाशित पनि छन्, जो समय सालमा अवश्य प्रकाशित हुनेछन्”^{५४} भन्ने सूचना श्री चैतन्य प्रकाश प्रधानले दिएका छन्। त्यसरी नै वि. सं. २०१६ पछिका कविताहरू सङ्कलनमा आउन बाँकी नै छ^{५५} भन्ने श्री गोपाल पराजुलीको भनाइले कवि मल्लको कविता रचनामा निरन्तरता र गतिशीलता थियो भन्ने तथ्य प्रकट हुन्छ। भावपक्ष र शैलीपक्ष दुवैमा समान सफल पाइने मल्लका कविताहरू तीव्र भावात्मक अभिव्यक्ति र बौद्धिकता तथा आकर्षणयुक्त शैलीका कारण पठनीय र बोधगम्य रहेका छन्।

आधुनिक नेपाली कविताका फाँटमा समसामयिक तथा युगीन कविता गर्नसक्ने

५३. गोपाल पराजुली (सम्पा.), गणेशबहादुर प्रसाई, गरिमा, ‘म तिमीलाई बिस्न नसक्ने रहेछु!’, अङ्क ७, वर्ष १८, पूर्णाङ्क २११, असार २०५७, पृ. ७।

५४. चैतन्य प्रकाश प्रधान, अध्यक्ष - विजयमल्ल स्मृति समाज, भेटचार्ता, पूर्ववत्।

५५. गोपाल पराजुली (सम्पा.), गरिमा, पूर्ववत्, पृ. २२।

क्षमताका कवि विजय निश्चय नै प्रभावशाली कवि छन्। विशिष्ट समालोचक डा. बासुदेव त्रिपाठी लेख्छन्- “सशक्त रूपमा अन्तर्राष्ट्रिय वातावरणलाई ईसाको बीसौं शताब्दीको मानव जीवनलाई कवितामा अभिव्यक्ति दिनु नै कवि विजयको मूलभूत पौरख हो। जुन नवीनतम प्रवृत्तिलाई नेपाली कवितामा देखाएका छन्, तिनीहरूको पूर्ण आभास कवि विजयमा पाइन्छन्। जसरी रोमान्टिक परम्पराको पूर्वरूप देवकोटा आउनुभन्दा अधि नै लेखनाथमा देखा परेको हो, त्यसरी नै लामो-लामो साधना पथ पार गरेर आउने कवि मोहन कोड्हराला यस बिन्दुमा आउनुभन्दा अधि नै त्यसको पूर्व सङ्केत कवि विजयमा भेटिन्छ।”^{५६} अर्का समालोचक डा. कुमार बहादुर जोशीका शब्दमा- “विजय मल्ल रोमान्टिक प्रगतिवादी र प्रयोगवादी यी दुई काव्यधाराका सुरम्य सङ्गम बनेका एक सशक्त एवम् सफल कवि मानिनुहुन्छ।”^{५७} आधुनिक कवितालाई रिमालपछि नौलो मोड़ प्रदान गर्ने श्रेय कवि विजय मल्ललाई नै दिनसकिन्छ। तीव्र अनुभूति, सक्षम अभिव्यक्ति, बौद्धिक-चिन्तन, विश्व मानवता, अभिव्यज्जना जस्ता काव्यिक गुणहरूका कारण विजय मल्ल आधुनिक नेपाली प्रतिनिधि कविहरूका समाहारमा अग्रिम पञ्किमा उभ्न आउँछन्। आधुनिक नेपाली गद्य कविताको फाँटलाई अझ गहन र विस्तृत तुल्याउनमा तिनको भूमिका प्रशंसनीय पाइन्छ। “बीसौं शताब्दीका मान्छेका आन्तरिक र वाह्य विसङ्गतिको बौद्धिक पाराले उद्घाटन गर्दै गद्य कविताका माध्यमबाट अन्तर्राष्ट्रिय स्वर सुसेल्नु विजय मल्लको मूलभूत कवितात्मक प्रवृत्ति हो।”^{५८} भन्ने पीताम्बर सापकोटाको भनाइ महत्वपूर्ण मान्नसकिन्छ। वस्तुतः आधुनिक नेपाली प्रतिनिधि कविको रूपमा विजय मल्लको कवि व्यक्तित्व मर्यादित र प्रतिष्ठित हुनसकेको पाइन्छ।

३.२.३.२. कथाकारका रूपमा

विजय मल्लको अर्को साहित्यिक व्यक्तित्व कथाकारको रूपमा प्रतिष्ठित रहेको छ। आधुनिक नेपाली कथाको प्रतिनिधि कथाकारका रूपमा तिनको स्थान सुरक्षित देख्न

५६. बासुदेव त्रिपाठी, सिंहावलोकन, साझा प्रकाशन, काठमाडौं, वि. सं. २०३२, पृ. ५१।

५७. गोपाल पराजुली (सम्पा.), गरिमा, कुमार बहादुर जोशी, ‘साहित्यकार विजय मल्लको सम्झना’, पूर्ववत्, पृ. ११।

५८. पीताम्बर सापकोटा, कुमारी शोभा उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन, पूर्ववत्, पृ. ११-१२।

पाइन्छ। कवितापछि कथा लेखनमा आफूलाई प्रवेश गराउने मल्लको कथायात्रा वि. सं. १९९७ देखिए नै भएको थाहा पाइन्छ। कुनै हस्तलिखित पत्रिकामा यिनको ‘दुई पसले’ भन्ने कथा सर्वप्रथम देखापरेको हो।^{५९} उक्त कथा मल्लको प्रथम कथा हो भन्ने प्रसङ्गमा विद्वान्‌हरूले तिनकै एउटा अभिव्यक्तिलाई यसरी उल्लेख गरेका छन्— “म शुक्रमण्डलसँग सम्बन्धित थिएँ र त्यस मण्डलबाट निकालिने पत्रिकाको म सम्पादक बनाइए। त्यतिख्वार म पनि सम्पादक भएँ भन्ने भावनाले मलाई ज्यादै हर्षित तुल्यायो। त्यसै पत्रिकामा मैले पहिलोपल्ट कथा, कविता लेखें। मैले त्यतिख्वार लेखेको ‘दुई पसले’ शीर्षक कथा म अझै पनि सम्झन्नु।”^{६०} मल्लले वि. सं. १९९७ सालतिर नै कथा लेख्न थालेका थिए र वि. सं. २००० मा शारदा-मा प्रकाशित ‘दस रूपियाँ’ कथा विशेष चर्चित कथा बनेको थियो भन्ने कुरा बासुदेव त्रिपाठीले उल्लेख गरेका छन्।^{६१} निश्चित रूपमा शारदा, वर्ष ९, अङ्क १०-११, माघ-फागुन, २००० सालमा ‘दस रूपियाँ’ शीर्षक कथा छापिएको देखिन्छ विजय मल्लको^{६२} भन्ने उल्लेख पनि भेटिन्छ। वस्तुतः तिनको कथा लेखन र प्रकाशनको प्रारम्भ शारदा पत्रिकाबाटै वि. सं. १९९७ देखिए नै हुन थालेको बोध हुन्छ। वि. सं. २०५५ सम्म आङ्गपुग्दा मल्लको कथा लेखनले ५८ वर्ष टेकेको अनुमान हुन्छ। यस अवधिभित्र पुस्तकाकार रूपमा प्रकाशित तिनका कथा सङ्ग्रहहरू (१) एक बाटो अनेक मोड़ (वि. सं. २०२६), (२) परेवा र कैदी (वि. सं. २०३४), र (३) मान्छेको नाँच र अन्य कथा (वि. सं. २०५५) उल्लेखनीय रहेका पाइन्छन्।

सङ्ग्रहित कथाहरूभित्रका कथाहरूमध्ये ‘कालो चश्मा’, ‘जदुकृष्ण मच्यो’, ‘एक चिठी’, ‘दिदी-बहिनी’, ‘ट्याङ्की न. २४०’, ‘यो कथा कसको?’, ‘प्रवेश निषिद्ध देश’, ‘अन्तिम भोज’, ‘पाटन’, ‘संयोग’, ‘मान्छेको नाना’, ‘इजिनियरको टाउको’ जस्ता कथाहरूले विजय मल्ललाई उच्चकोटिका कथा लेखकका रूपमा उभ्याएको देखिन्छ। उहाँ निजी विषयवस्तु र नवीन शिल्पशैलीलाई प्रस्तुत गर्दै आफ्नै छुटै कथाकारिता देखाउन

५९. हरिराम दुलाल, विजय मल्लको कवित्यको विश्लेषण र मूल्याङ्कन (अप्रकाशित शोध पत्र), ने. शि. स., कीर्तिपुर, वि. सं. २०३०, पृ. १।

६०. घनश्याम कॅडेल (सम्पा.), रशिम, ‘विजय मल्लसित भेटवार्ता : घनश्याम कॅडेल’, वर्ष १, अङ्क ३, वि. सं. २०४०, चैत्र, पृ. ६६।

६१. बासुदेव त्रिपाठी, नेपाली साहित्य शृङ्खला, भाग १, एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा. लि., काठमाडौं, वि. सं. २०५२, पृ. २३८।

सफल एक विशिष्ट आधुनिक, अत्याधुनिक कथाकार हुनुहुन्छ भने खास गरी मनोवैज्ञानिक यथार्थप्रतिको सचेतता र मनोविश्लेषणात्मकता उहाँका मूलभूत प्रवृत्ति हुन्।^{६३} विजय मल्लको पहिलो कथा सङ्ग्रह ‘एक बाटो अनेक मोड़’ प्रकाशित भएकै समय साझा पुरस्कारद्वारा पुरस्कृत भएको थाहा पाइन्छ। तिनका कथाहरूमा घटना वर्णनको यथार्थ रूप, मानवीय मूल्य, जीवनगत अवस्था, विसङ्गत स्थिति, अन्तर्राष्ट्रिय सन्त्रासको प्रभाव, आदिमतापरक विचार, उच्च बौद्धिकता, विज्ञान र प्रविधिको मानव जीवनमा परेको असर आदि जस्ता विशेषताहरू परिलक्षित पाइन्छन्। तथापि, मनोविज्ञान र मनोविश्लेषण नै तिनका कथाहरूमा पाइने मूल दृष्टिकोण र प्रवृत्ति हुन्।

आधुनिक नेपाली कथा साहित्यमा मनोविश्लेषणात्मक ढुङ्गका कथा लेख्ने कथाकारहरू विश्वेशर प्रसाद कोइराला, पुष्कर शमशेर, भवानी भिक्षु, गोविन्द ‘गोठाले’ भन्दा केही अलग प्रतीत हुने तर मनोविश्लेषकक कथाकार नै हुन् विजय मल्ल। समालोचक डा. कुमार बहादुर जोशीकै शब्दमा – “विश्वेशरप्रसाद कोइरालादेखि गोविन्द ‘गोठाले’ सम्मका कथामा पाइने जुन मनोविश्लेषणात्मक यौन मनोविश्लेषणात्मक प्रवृत्ति र परम्परा छ, त्यसलाई विजय मल्लका कालो चश्मा, प्रवेश निषिद्ध देश जस्ता नितान्त नवीन भाव, शिल्प, शैली तथा बौद्धिक-वैज्ञानिक प्रयोग भएका कथाले नयाँ मोड़ दिए र नवीन आयाम थपे। यस दृष्टिले विजय मल्ललाई हामी उनकै दाङ गोविन्द ‘गोठाले’ पछिका आधुनिक नेपाली कथाका एक अलगै र नितान्त नवीन परिच्छेद हुन् भन्न सक्छौं। यति मात्र होइन, आजका अत्याधुनिक कथाकारहरूका प्रतिनिधिका रूपमा सर्वप्रथम उल्लेखनीय नाम पनि विजय मल्लकै हो।”^{६४}

सामाजिकता, मनोविश्लेषणात्मकता र प्रयोगात्मकता जस्ता विशेषताहरू विजय मल्लका कथागत प्राप्ति हुन्। फ्रायडीय मनोविश्लेषणात्मक अध्ययनबाट प्रभावित विजय मल्लले नेपाली साहित्यमा कथाको राम्रो राजमार्ग नै निर्माण गरेका छन्^{६५} भन्ने गोपाल पराजुलीको विचारसँग सहमत हुन सकिन्छ। उल्लेखित तीनवटा कथा सङ्ग्रहका कथाहरूबाट विजय

६२. गोपाल पराजुली (सम्पा.), गरिमा, ‘विजय मल्ललाई शारदा प्रसङ्गमा अध्ययन गर्दा’, पूर्ववत्, पृ. २२।

६३. गोपाल पराजुली (सम्पा.), गरिमा, ‘विजय मल्ललाई शारदा प्रसङ्गमा अध्ययन गर्दा’, पूर्ववत्, पृ. १८-१९।

६४. कुमारबहादुर जोशी, विकीर्ण चिन्तन, साझा प्रकाशन, काठमाडौं, वि. सं. २०२३, पृ. ३२।

६५. गोपाल पराजुली (सम्पा.), गरिमा, पूर्ववत्, पृ. २२।

मल्लको कथाकारिता र उपलब्धिको मूल्यबोध गर्न सकिन्छ। आधुनिक नेपाली कथा परम्पराका सशक्त मनोविश्लेषक कथाकारका रूपमा तिनी प्रतिष्ठित व्यक्तित्व हुन्।

३.२.१.३. उपन्यासकारका रूपमा

विजय मल्ल आधुनिक नेपाली उपन्यासका एक सशक्त हस्ती हुन्। वि. सं. २०२० पछिको दशकहरूमा मनोवैज्ञानिक धाराका उपन्यासहरू लेखिए तापनि तिनमा संरचनात्मक र शिल्प शैलीगत नवीनता लिएर अग्रसर हुने र सफल हुने उपन्यासकारहरूमा विजय मल्ल एकजना उल्लेखयोग्य प्रतिभा हुन्। वि. सं. २०३८ देखिए वि. सं. २०५६ का अवधिभित्र तिनका (क) अनुराधा (वि. सं. २०३८), (ख) कुमारी शोभा (वि. सं. २०३९) र (ग) श्रीमती शारदा (वि. सं. २०५६) गरी जम्मा तीनवटा उपन्यास प्रकाशित हुन सकेका पाइन्छन्। अनुराधा र कुमारी शोभा उपन्यास पुस्तकाकारको रूपमा प्रकाशित छन् भने श्रीमती शारदा^{६६} चाहिँ लघु उपन्यासका रूपमा समकालीन साहित्य पत्रिकामा प्रकाशित भएको पाइन्छ। यसबाहेक मल्लले अरु पनि उपन्यास लेखेका थिए र सो प्रकाशमा आउनु बाँकी नै छ भन्ने थाहा पाइन्छ। लेखक श्री चैतन्य प्रकाश प्रधान लेख्छन्— “उनका दुई उपन्यास प्रकाशित गर्नु नै छ। उनको जीवनको अन्तिर ने. रा. प्र. प्र. मार्फत् लिपिकारद्वारा तैयार गरिएको उपन्यास चाँडै नै प्रकाशनमा आउने आशा गरौं। विजय मल्लले आफ्नो जीवनको अन्तिर यस पढक्किकारलाई लेख्न बाँकी रहेका, मङ्गलध्वज पात्रका दस कथा र तीनवटा उपन्यासका कथा सुनाएका थिए।”^{६७} यस भनाङ्गाट विजयका अरु दुईवटा उपन्यास अझ अप्रकाशित रहेको थाहा हुन आउँछ साथै कथा सुनाएका तीन उपन्यासको चाहिँ प्रकाशित हुने नहुने कुरो स्पष्ट हुन सक्तैन। ती उपन्यासहरूको चाहिँ कथा मात्र सुनाएका हुन् (कि) भन्ने जिज्ञासा पनि हुन्छ। जे होस्, उपन्यास लेखनका क्षेत्रमा पनि विजयले निरन्तरता पक्रेकै देखिन्छ। उपन्यास लेखनको ३८ वर्ष अर्थात् प्रायः चार दशकभित्र मल्लले प्रकाशित अप्रकाशित गरी जम्मा पाँचवटा उपन्यास लेखेको थाहा हुन्छ। एउटा

६६. सनत रेग्मी (सम्पा.), समकालीन साहित्य, विजय मल्ल, ‘श्रीमती शारदा’, वर्ष ९, अङ्क ४, पूर्णाङ्क ३६, ने. रा. प्र. प्र., काठमाडौं, वि. सं. २०५६, कार्तिक-मङ्गसीर, पुष-माघ, पृ. २१।

६७. चैतन्य प्रकाश प्रधान, विजय मल्लको नाट्यकारितामा भूत-प्रेतको प्रयोग, प्रकाशक-रिनू प्रधान, कुलेश्वर, काठमाडौं, आषाढ १०, २०६२, पृ. १०।

उल्लेखनीय कुरा के छ भने ती उपन्यासहरूका प्रकाशनपूर्व नै नेपाली साहित्यले मल्लको परिचय पाइसकेको हो अनि ती उपन्यास प्रकाशित हुँदा तिनी अझ चर्चित र प्रसिद्ध हुन पुगेका हुन्।

पहिलो उपन्यास अनुराधा-मा नारीमाथि नारीले गरेको षड्यन्त्रले गर्दा नारी नै अवहेलित भएको बोध गर्छे र आफूमाथि अन्याय भएको अनुभूति गर्न थाल्छे। नारी आदर्शको प्रतीक हुँदाहुँदै पनि नारीकै कारणले एउटी नारी विद्रोही बन्न पुग्छे। फलस्वरूप उसको विरोध र प्रतिशोधको भावनाले कुण्ठित भएपछि मनस्थिति असामान्य बन्नपुग्छ। आमा र छोरी (अनुराधा) माझको यो अहम्को सङ्घर्ष अत्यन्त त्रासदीपूर्ण हुनपुग्छ। अतः आधुनिक नेपाली उपन्यासमा गोविन्द मल्ल ‘गोठाले’ले प्रारम्भ गरेको मनोविश्लेषणको प्रवृत्तिलाई विजय मल्लले पनि आफ्नो उपन्यास अनुराधा-मा प्रयोग गर्दै त्यसलाई अझ व्यापकता प्रदान गरेको देखिन्छ। विशेषतः फ्रायडद्वारा प्रतिपादित मनोविश्लेषणात्मक सिद्धान्तहरूकै आधारमा अनुराधा लेखिएको छ अनि नेपाली उपन्यास साहित्यमा सर्वप्रथम फ्रायडीय सिद्धान्त प्रयोग गर्ने विजय मल्ल नै मानिन्छन्^{६८} भन्ने विचार समालोचक मोहन पी. दाहालले व्यक्त गरेका छन्। त्यसरी नै फ्रायडीय मनोविश्लेषण अनुराधाको एउटा र एक मात्र आधार हो^{६९} भन्ने राजनारायण प्रधानको मत पनि प्रबल देखिन्छ। नेपालीमा उत्तम पुरुषमा लेखिएको अनुराधा शायद पहिलो उपन्यास हो^{७०}। नेपाली उपन्यासमा फ्रायडको मनोविश्लेषणको सिद्धान्तको अनुकूल मानसिक जटिलताको विश्लेषणतर्फ सर्वप्रथम विजय मल्लको ध्यान आकृष्ट भयो। उनको अनुराधा यस विषयको पहिलो नेपाली उपन्यास हो^{७१} भन्ने उल्लेख पनि पाइन्छ। उपन्यासभित्र शिक्षित र बौद्धिक रूपका सचेत पात्रहरूको मानसिक समस्या तथा अहम्बोध प्रखर र जटिल रूपमा प्रदर्शित हुन्छ। यस दृष्टिले मनोविश्लेषण नै अनुराधाको यथार्थता हो।^{७२} साथै विजय मल्ल मानसिक वृत्तिका विश्लेषक उपन्यासकार हुन्^{७३} भन्ने देखिन्छ। यसबाहेक अस्तित्ववादी र विसङ्गतिवादी प्रवृत्ति पनि

६८. मोहन पी. दाहाल, आधुनिक नेपाली उपन्यास, दार्जिलिङ्ग ग्रन्थकार सहकारी समिति, सन् १९९३, पृ. २४।

६९. राजनारायण प्रधान, केही कृति : केही स्मृति, श्याम ब्रदर्स, दार्जिलिङ्ग, सन् १९७२, पृ. १८७।

७०. कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान, नेपाली उपन्यास र उपन्यासकार, साझा प्रकाशन, काठमाडौं, चि. सं. २०४३, पृ. १९२।

७१. कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान, नेपाली उपन्यास र उपन्यासकार, पूर्ववत्, पृ. २९१।

७२. इन्द्रबहादुर राई, नेपाली उपन्यासका आधारहरू, नेपाली साहित्य परिषद् प्रकाशन, दार्जिलिङ्ग, सन् १९७४, पृ. १९३।

यस उपन्यासभित्र सङ्केतित प्रतीत हुन्छन्। यी कुराको अतिरिक्त सङ्क्रमणकालीन समाजमा नयाँ र पुराना पुस्ताका बीचमा पाइने द्वन्द्वको प्रस्तुति र हासोन्मुख अर्धसामन्ती मान्यता तथा उदीयमान पैंजीवादी मान्यताका बीचमा पाइने सङ्घर्षको अभिव्यक्ति पनि यस उपन्यासमा देख्न सकिन्छ। त्यसैले यस उपन्यासको प्रवृत्ति यही हो भनेर खुट्याउन त्यति सजिलो छैन।^{७४} यस सन्दर्भमा के भन्न सकिन्छ भने अनुराधा उपन्यासको मूलभूत प्रवृत्ति मनोविश्लेषणात्मकता भए पनि त्यससँगै अन्य विविध प्रवृत्ति यसले परिलक्षित गर्दछ। एउटा टिप्पणी यस्तो भेटिन्छ – “अनुराधाको जीवन अस्तित्वबाट विसङ्गतितिर धकेलिँदै गएको छ भने कोमलमानको जीवन विसङ्गतिबाट अस्तित्वतिर धकेलिँदै आएको छ।”^{७५} यस भनाइबाट अनुराधामा अस्तित्ववादी र विसङ्गतिवादी चिन्तनधारा पनि विद्यमान छ। त्यति मात्र होइन यसले सशक्त रूपमा नारीवादी स्वरलाई पनि प्रस्तुत गरेको छ। स्वाभिमानी अहं स्वरतिको धनी अनुराधाभित्रको अनुराधाको स्वरमा नारी चिन्तनको अभिव्यक्ति भएको छ। नारी अस्मिताको दृष्टिबाट यस उपन्यासमा लैड्जिक असमानता एवम् दमित कुण्ठा नारीवादी आवाजसमेत घन्कन पुगेको देखिन्छ।^{७६} अतः प्रवृत्तिगत दृष्टिले आधुनिक नेपाली उपन्यास परम्परामा नयाँ मोड़ निर्देश गर्ने अनुराधा एउटा कोसेहुङ्गा नै मात्र सकिन्छ।

विजय मल्लको दोस्रो उपन्यास कुमारी शोभा वि. सं. २०३९ मा प्रकाशित ऐतिहासिक र सांस्कृतिक पृष्ठभूमिमा लेखिएको सफल र उत्कृष्ट मनोविश्लेषणात्मक उपन्यास हो। नेवारी संस्कृतिमा जीवित व्यक्तिलाई कुमारी बनाएर पूजा गर्ने सांस्कृतिक परम्परा र कुमारी भइसकेकी धौमैजूले विवाह गरेमा उसको पहिलो लोग्ने मर्छ भन्ने मान्यतालाई मूल विषयवस्तु बनाइएको प्रस्तुत कृति कुमारी शोभा नारी चरित्रप्रधान उपन्यास हो। यस उपन्यासले मानिसले किंम्बदन्तीमा विश्वास गर्ने समाजको मानसिकता र त्यहीं वंशानुक्रमको सामूहिक अचेतनको स्थितिलाई अग्रसर पारेको देखिन्छ। पाश्चात्य मनोविश्लेषक युड्गको सैद्धान्तिक अवधारणा सामूहिक अचेतनको प्रयोग यस उपन्यासमा पाइन्छ। आधुनिक नेपाली

७३. बासुदेव त्रिपाठी, विचरण, भानु प्रकाशन, काठमाडौं, वि. सं. २०२८, पृ. ११४।

७४. घनश्याम कैङ्गेल, ‘अनुराधाको मूलभूत प्रवृत्ति र यसको वैशिष्ट्य’, शिव प्रधान (सम्पा.), वृहत् समालोचना, प्र. सं., गान्तोक प्रकाशन, सन् १९८९, पृ. ५२२-५२३।

७५. राजेन्द्र सुबेदी, नेपाली उपन्यास : परम्परा र प्रवृत्ति, भूमिका प्रकाशन, वाराणसी, वि. सं. २०५७, पृ. १८५।

७६. चैतन्य प्रकाश प्रधान, विजय मल्लको नाट्यकारितामा भूत-प्रेतको प्रयोग, प्रकाशिका-रीजू प्रधान, विजय मल्ल सृति समाज, वि. सं. २०६२ आषाढ़ ३०, पृ. ३९।

मनोविश्लेषणात्मक धारामा देखा परेको प्रस्तुत उपन्यास विजय मल्लको उच्च कोटिको उपन्यास हो। घटनालाई भन्दा चरित्रलाई बढ़ी महत्व दिएर लेखिएको प्रस्तुत उपन्यासले मनोविश्लेषणलाई सार्थक तुल्याएको छ। निचोड़मा के देखिन्छ भने कुमारी शोभा उपन्यास समाजको सांस्कृतिक परम्परा, नैतिक आदर्श र अन्धविश्वासका कारण आफ्ना इच्छा आकाङ्क्षा र अभिलाषाहरूलाई बलात् दमन गर्न विवश शोभाको मानसिकतामा देखा परेका सामूहिक अचेतन, चेतन र अचेतन मनको छन्द, स्वपीड़न, हीनताग्रन्थि, आत्मरति, विस्थापन प्रवृत्ति आदि मनोवृत्तिहरूको विश्लेषण गरिएको उपन्यास हो^{७७} भन्ने लेखक पीताम्बर सापकोटाको धारणासँग सहमत हुन सकिन्छ।

विजय मल्लको तेस्रो उपन्यास श्रीमती शारदा वि. सं. २०५६ मा समकालीन साहित्य^{७८} पत्रिकामा प्रकाशित लघु उपन्यास हो। पुस्तकाकारमा यो कृति अझसम्म प्राप्य छैन। उहाँले बोलेर टिपाउनु भएको यस अन्तिम कृति श्रीमती शारदालाई पाण्डुलिपि जस्तै थियो त्यस्तै प्रकाशित गरिएको^{७९} कुरा समकालीन साहित्यका सम्पादक सनत रेग्मीबाट थाहा पाइएको छ। यो उपन्यास विजय मल्लको विशुद्ध कल्पनामा आधारित उपन्यास हो। काठमाडौं स्थित इन्द्रचोकको सेरोफेरो तथा परिवेशमा घटित घटनाहरू यसमा वर्णित छन्। यस उपन्यासमा समाजमा शिक्षकको रूपमा प्रतिष्ठित व्यक्ति प्रदीप्तमानले कसैले लाएको झुटो आरोपलाई राम्रो सोचे विचार नगरी उल्टै प्रतिशोधको भावना लिई एउटै स्कुलका शिक्षक केशरबहादुरलाई चुनौती दिन तिनकै श्रीमती शारदालाई घरबाट अपहरण गरी अन्त्यमा उनै विवाहितालाई पत्नीको रूपमा स्वीकार्न बाध्य भएको कथावृत्त छ। घटनाको क्रममा शारदा आफ्नो घरमा फर्किनु कि प्रदीप्तसँगै बस्नु पर्ने स्थितिले द्विविधा देखाउँछ। तर दुवै सहमतिमा आएर एकार्कालाई पति पत्नीका रूपमा स्वीकार गर्छन् र गार्हस्थ्य जीवन बिताउन थाल्छन्। यौन मनोवैज्ञानिक दृष्टिकोणमा आधारित प्रस्तुत उपन्यास अन्त्यमा मार्मिक संयोगमा दुङ्गिन्छ। मानिसले कुनै पनि निर्णायिक मोड़मा आफूलाई सचेत राख्नी अग्रसर हुनु आवश्यक पर्छ, नन्त्र

७७. पीताम्बर सापकोटा, कुमारी शोभा उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन (अ. शो.), नेपाली केन्द्रीय विभाग, निभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर, वि. सं. २०६२, पृ. १००।
७८. सनत रेग्मी (सम्पा.), समकालीन साहित्य, वर्ष ९, अङ्क ४, पूर्णाङ्क ३६, वि. सं. २०३६, कार्तिक-मङ्गसीर, पुष्ट-माघ, पृ. २१।
७९. सनत रेग्मी (सम्पा.), समकालीन साहित्य, पूर्ववत्, पृ. २१।

अवाञ्छित घटना घटेमा त्यसले जीवन नै दुःखद र नैराश्यपूर्ण बनाइदिन्छ भन्ने आभ्यन्तरिक सन्देश प्रस्तुत उपन्यास श्रीमती शारदाले प्रकट गरेको छ ।

यसरी उल्लिखित तीनैवटा उपन्यासहरू क्रमैले अनुराधा, कुमारी शोभा र श्रीमती शारदा विजय मल्ललाई सफल उपन्यासकारका रूपमा प्रतिष्ठापित गर्ने कृतिहरू हुन् । तीनैवटा उपन्यास नारी-नाउँका शीर्षकीकरणमा सुसज्जित रहेको छ । तीनैजना नारी-पात्रा अनुराधा, शोभा र शारदाको मनोवैज्ञानिक यथार्थ स्थितिको विश्लेषण र वर्णन उक्त उपन्यासहरूमा भएको छ । तीनैवटा उपन्यास नारी चरित्र केन्द्री र नारी चरित्र प्रधान तथा नारीवादी चिन्तनमा आधारित पाइन्छन् । नारी मनोविज्ञानमा आधारित यी उपन्यासहरूबाट विजय मल्लले आधुनिक नेपाली उपन्यासको मनोविश्लेषणको क्षेत्रलाई अझा व्याप्ति दिएको अनुभव हुन्छ । विश्वेशरप्रसाद कोइराला, भवानी भिक्षु, गोविन्द ‘गोठाले’, तारिणीप्रसाद कोइराला आदिसँगै विजय मल्ल पनि मनोविश्लेषण धाराका एक सशक्त एवम् प्रतिनिधि उपन्यासकारका रूपमा चिनिन पुगेको देखिन्छ ।

अनुराधा उपन्यास विभिन्न कोणबाट र खास गरी फ्रायडवाद, अस्तित्ववाद, विसङ्गतिवाद, नारीवाद आदि दृष्टिबाट नेपाली-उपन्यासको पहिलो उपन्यास भएको छ^{८०} भने मल्लका सर्वाधिक चर्चा-परिचर्चामा आएको पहिलो उपन्यास अनुराधा नै हो । त्यसरी कुमारी शोभाका सन्दर्भमा विजय मल्ल आफेद्वारा चलचित्रको लागि कथा, पटकथा र संवाद लेखाई निर्माण गरिएको चलचित्र हो कुमारी । त्यस चलचित्रबाट आफ्नो भावना अभिव्यक्त हुन नसकेको महसुस गरी विजय मल्लले उपन्यासको रूपमा कुमारी शोभा (वि. सं. २०३९) प्रकाशित गराएका हुन्^{८१} भन्ने उल्लेख भेटिन्छ । तथापि, यस उपन्यासले नेवारी समाजको ऐतिहासिक र सांस्कृतिक पक्षलाई मनोवैज्ञानिक साथै मनोविश्लेषणवादबाट स्थापित गरेको देखिन्छ । श्रीमती शारदा मनोवैज्ञानिक र मनोविश्लेषणकै धरातलमा निर्मित विसङ्गतिवादी उपन्यास भन्न मिल्छ ।

समष्टिमा विजय मल्लले अनुराधाबाट शुरु गरेका मनोविश्लेषणात्मक दृष्टिलाई कुमारी शोभा हुँदै श्रीमती शारदासम्म त्याएर व्यापकता प्रदान गरेका देखिन्छन् । एवंरीतले

८०. चैतन्य प्रकाश प्रधान, विजय मल्लको नाट्यकारिता, पूर्ववत्, पृ. ११ ।

८१. चैतन्य प्रकाश प्रधान, विजय मल्लको नाट्यकारिता, पूर्ववत्, पृ. ११ ।

अस्तित्ववाद, विसङ्गतिवाद, सांस्कृतिकवाद तथा नारीवाद जस्ता वादहरूको नवीन-नवीन प्रवृत्तिहरूलाई आधुनिक नेपाली उपन्यासका माध्यम चिनाउने प्रशंसायोग्य कार्य पनि गरेका छन्। तिनको उपन्यासकारिता आधुनिक नेपाली उपन्यास जगत्‌मा नौलो मोड़, नौलो दिशा तथा नौलो सङ्केतको सूचक हो भन्न सकिन्छ। सफल औपन्यासिक उपलब्धिका कारण विजय मल्ल यस क्षेत्रमा चिरस्मरणीय छन्।

३.२.१.४. नाटककारका रूपमा

आधुनिक नेपाली साहित्यको विविध विधामा समानान्तर साहित्य सृजना गर्ने विजय मल्लको विशेष योगदान नाटककै क्षेत्रमा बढी सफल र सार्थक भएको प्रतीत हुन्छ। तिनको सृजनशीलताको मुख्य र सशक्त पक्ष नाट्य क्षेत्र नै मान्नसकिन्छ। वि. सं. १९९५ सालमा दरबार हाई स्कुलबाट विद्यार्थीहरूद्वारा प्रदर्शित भएको समको मुकुन्द हिन्दिरा नाटकको अभिनयमा आफ्ना साथीहरूले भाग लिएको देखेर प्रभावित भएका विजय मल्ल ‘म पनि पछि गएर नाटक लेञ्जे छु’ भन्ने भावना आफूमा जागृत भएको बताउँछन्^{८२} तर त्यस बेलाको राजनैतिक वातावरण सहज र उन्मुक्त थिएन। राणा शासनको कठोर अत्याचार चारैतिर थियो। व्यावहारिक तत्परता भन्दा साहित्यिक-रचनात्मक उद्देश्यबाट केही गर्न सकिन्छ कि भन्ने पक्षमा विजय मल्ल पनि आतुर रहेका थिए। यसैले क्रान्तिको यज्ञमा होमिन खोज्ने विजय मल्लले रिमाल र ‘गोठाले’ सँगसँगै नाटक लेञ्ज शुभारम्भ गरेका हुन्। सं. २००१ सालमा विजय मल्ल लगायत तीनैजनाले एक-एक एकाङ्की लेखेर पुस्तकका रूपमा प्रकाशनार्थ तत्कालीन नेपाली भाषा प्रकाशिनी समितिमा पठाइएको पनि थियो तर त्यसले प्रकाशनको अनुमति पाउन सकेन^{८३} तर विजय मल्लको नाटकप्रतिको आशक्ति भने अरु बढन थालेको हुन्छ। नाटकको रचना र त्यसको अभिनय एवम् प्रदर्शनको उद्देश्यमा तिनी सक्रिय बन्न थाल्छन्। त्यसरी वि. सं. २००१ सालतिर गोपाल प्रसाद रिमाल, गोविन्द बहादुर मल्ल ‘गोठाले’ र विजय बहादुर मल्लको सक्रियतामा नाटकको प्रदर्शन र लेखनमा

८२. गोविन्द प्रसाद नेपाल, विजय मल्लको नाट्यकारिताको विश्लेषण (अ. शो.), नेपाली शिक्षण समिति, कीर्तिपुर, काठमाडौं, वि. सं. २०३४, ३७, पृ. १३।

८३. गोविन्द प्रसाद नेपाल, विजय मल्लको नाट्यकारिताको विश्लेषण, पूर्ववत्, पृ. १४।

प्रोत्साहन दिने हेतुले गौरी शङ्कर नाट्य मण्डलीको गठन भएको थियो। समको अध्यक्षतामा गठित उक्त नाट्य मण्डलीमा विजय सचिव थिए। यस मण्डलीले समका भक्त भानुभक्त र उ मरेकी छैन नाटक प्रदर्शन गन्यो। भक्त भानुभक्त नाटकमा अभिनय गर्ने एक पात्र कारणवश अनुपस्थित भएकाले त्यसको पाठ विजय मल्लले लिएका थिए। यही नै विजय मल्ल सर्वप्रथम रङ्गमञ्चमा उत्रिएको घटना थियो^४ भन्ने कुराको उल्लेख गोविन्द प्रसाद नेपालले गरेका छन्।

विजय मल्लले आफ्नो नाट्ययात्राको शुरुआत एकाङ्की लेखनबाट गरेका हुन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ। वि. सं. २००१ सालमा लेखिएको राधा मान्दिन एकाङ्की उनको पहिलो नाट्यकृति हो।^५ यो एकाङ्की २०१४ सालमा शारदामा प्रकाशित भएको हो र २०२८ सालमा प्रकाशित बहुला काजीको सपना नामक एकाङ्की सङ्ग्रहमा सङ्कलित छ।^६ उनको पहिलो पूर्णाङ्की बहुला काजीको सपना (लेखन/मञ्चन २००४) हो।^७ बहुला काजीको सपना एउटा पूर्णाङ्की र अन्य सातवटा एकाङ्कीको पुस्तकाकार रूप हो बहुला काजीको सपना। वि. सं. २०११ सालमा श्यामदास वैष्णव, विजय मल्ल, चितरञ्जन नेपाली, गोपीनाथ अर्याल र ‘गोठाले’ मिलेर राष्ट्रिय नाट्यमण्डलको गठन भयो। त्यस मण्डलद्वारा विजय मल्लका स्वामी महाराज र त्याग तपस्या चार अङ्के नाटकहरू प्रदर्शित भए।^८ तर, यी नाटकहरू अझैसम्म प्रकाशित भएको देखा पाइँदैन बरु मञ्चनका सन्दर्भमा मात्र सूचित भएका देखिन्छन्। यस क्रममा मल्लको कोही किन बर्बाद होस् नाटक वि. सं. २०१० मा लेखिएको, वि. सं. २०१२ मा अभिनीत भएको र वि. सं. २०१६ मा शारदा प्रकाशन गृहबाट प्रकाशित भएको थाहा पाइन्छ।^९ बाल मनोविज्ञानमा आधारित एवम् सुधारवादी विचारधारामा लेखिएको यो नाटकले निकै लोकप्रियता हासिल गरेको जानकारी हुन्छ। अर्को नाटक जिउँदो लास वि. सं. २०१३ मा लेखिएको वि. सं. २०१४ मा मञ्चित

४४. गोविन्द प्रसाद नेपाल, विजय मल्लको नाट्यकारिताको विश्लेषण पूर्ववत्, पृ. ३५।

५५. कुण्ड विलास पौडेल, नेपाली नाटक र नाटककार, नवीन प्रकाशन, काठमाडौं, वि. सं. २०५९, पृ. १६९।

६६. हरिराम दुलाल, विजय मल्लको कवित्वको विश्लेषण र मूल्यांकन (अ. शो.), नेपाली शिक्षण समिति, कीर्तिपुर, वि. सं. २०३६, पृ. १।

७७. पीताम्बर सापकोटा, कुमारी शोभा उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन, पूर्ववत्, पृ. १२।

८८. गोविन्द प्रसाद नेपाल, विजय मल्लको नाट्यकारिताको विश्लेषण, पूर्ववत्, पृ. ३५।

९९. गोपाल पराजुली (सम्पा.), गरिमा, कुमार बहादुर जोशी, ‘साहित्यकार विजय मल्लको सम्झना’, वर्ष १८, पूर्णाङ्क २१३, असार, वि. सं. २०५७, पृ. १८-१९।

भएको र वि. सं. २०१७ मा शारदा प्रकाशन गृहबाट प्रकाशमा त्याएको भेटिन्छ ।^{१०} प्रस्तुत नाटक नारी मनोविज्ञान तथा समाज मनोविज्ञानमा आधारित मनोवैज्ञानिक तथा समाज मनोविज्ञानमा आधारित मनोवैज्ञानिक यथार्थवादी नाटक हो । यो समस्यामूलक तथा प्रतीकवादी नाटक पनि हो । यसरी नै विजयको आफ्ना नाटकहरूमा नाट्य लेखन यात्रा क्रमशः विस्तार हुँदै गएको देखिन्छ । वि. सं. २०२२ देखिय वि. सं. २०४० सम्म प्रायः आठवटा नाटकहरू लिखित र रङ्गमञ्चित भएको र तीमध्ये भोलि के हुन्छ? र मानिस र मखुण्डो मात्रले प्रकाशन हुने अवसर पाएको देखिन्छ । भोलि के हुन्छ? नाटक वि. सं. २०२८ मा साझा प्रकाशनद्वारा प्रकाशित पत्थरको कथा एकीडूकी सङ्ग्रहमा सङ्कलित पाइन्छ भने मानिस र मखुण्डो नाटक वि. सं. २०४० मा प्रकाशि स्मृतिको पर्खालभित्र नाट्य पुस्तकभित्र संलग्न भई देखा परेको भेटिन्छ । केवल रङ्गमञ्चित तर अप्रकाशित रहेका उल्लेखनीय नाटकहरूमा ईश्वरको खोजमा (वि. सं. २०२२), वीर कुश (वि. सं. २०२७), रिहर्सल (वि. सं. २०२८), आँशुले भिजेको गहना (वि. सं. २०२९), हवाई दुर्घटना (वि. सं. २०२९), सती वृन्दा (वि. सं. २०२९) को उल्लेख पाउन सकिन्छ । यसपछि प्रकाशित नाटकहरू जो मञ्चित भएर लोकप्रिय रहेका छन् ती हुन्— भूलैभूलको यथार्थ (वि. सं. २०४१), पहाड़ चिच्याइरहेछ (वि. सं. २०४१), भूलैभूलको यथार्थ-सँग सङ्कलित र माधुरी (वि. सं. २०४८, सृष्टि रोकिंडैन एकाडूकी सङ्ग्रहमा सङ्कलित) । उक्त नाटकहरूमा आफ्नो युगको विभिन्न समस्या, सामाजिक, मनोवैज्ञानिक, आर्थिक आदि पक्षलाई मल्लले यथार्थ रूप प्रदान गरेका देखिन्छन् । माथि उल्लिखित नाटकहरूबाहेक श्वेतकालीकी छोरी (वि. सं. २०२७), त्याग, तपस्या र विद्रोह, हामी बाँच सक्छौं (पूर्णाङ्कीहरू) तथा कुमारी, चाण्डालिका, जाली रुमाल, अन्नपूर्णा र पञ्चबुद्ध आदि नामका ब्याले अर्थात् भावनाटकहरू लिखित पाइएको तर प्रकाशमा आएका छैनन्^{११} भन्ने तथ्य पनि प्रकाशमा आएको भेटिन्छ ।

आफ्ना यी नाटकहरूको मूल प्रवृत्ति मनोविश्लेषणात्मकता रहे तापनि विजय मल्लले

१०. गोविन्द प्रसाद नेपाल, विजय मल्लको नाट्यकारिताको विश्लेषण, पूर्ववत्, पृ. १५ ।

११. चैतन्यप्रकाश प्रधान, विजय मल्ल स्मृति समाज, अध्यक्षसँगको भेटवार्ता, १५ जून २००७ को दिन, कुलेश्वर, काठमाडौं ।

अरु विभिन्न प्रवृत्तिहरू परिलक्षित गर्न सकेका छन्। प्रतीकात्मकता, समस्यामूलकता, स्वैरकाल्पनिकता; प्रयोगशीलता, विसङ्गतिमूलकता आदि प्रवृत्तिहरूको प्रदर्शनबाट आधुनिक नेपाली नाटकले विविधता र नवीनता पाउन सकेको छ। सङ्ख्यात्मक र गुणात्मक दृष्टिले मल्लका प्रायैः नाटकहरू चर्चायोग्य रहेका छन्। ती नाटकहरू स्तरीय छन्। उपलब्ध नाटकहरूका आधारमा तिनी आधुनिक नेपाली नाटकको तेस्रो मोडमा सर्वाधिक चर्चित र लोकप्रिय पनि रहेका छन्।

यसबाहेक कैयौं एकाङ्की तथा पूर्णाङ्कीहरूको रचनासँगै विजय मल्ल आधुनिक नेपाली नाट्य जगतमा साधनारत हुन पुगेको देखिन्छ। नाट्य क्षेत्रमा तिनको योगदान व्यापक र गहन बन्न पुगेको देखिन्छ। अतः सङ्ख्या र गुण दुवै दृष्टिले ती नाट्य रचनाहरू महत्वपूर्ण देखिएकाले तिनलाई दुई पृथक रूप एकाङ्की र पूर्णाङ्कीको पक्षमा अनुशीलन गर्न उपयुक्त र समीचीन ठानिन्छ। अर्थात् एकाङ्कीकार र पूर्णाङ्कीकारका रूपमा विजयको नाट्य व्यक्तित्वको परिचय लिन सकिन्छ।

३.२.३.४.१. एकाङ्कीकारका रूपमा

आधुनिक नेपाली नाटकका क्षेत्रमा विजय मल्लको नाटककारको गरिमामय व्यक्तित्व अन्तर्गत एकाङ्कीकार व्यक्तित्वको छुट्टै पहिचान प्राप्त हुन्छ। नाटक जातके उपविधा देखिए पनि एकाङ्की र पूर्णाङ्कीको स्वरूपगत परिचय बेगलै भएकाले र ती विधाहरूमा मल्लको सृजनशीलता विशिष्ट देखिने हुँदा तिनलाई पृथक गरी नियाल्न उपयुक्त ठहर्छ। सम्भवतः कविता विधाबाट साहित्यमा प्रवेश गरे तापनि नाट्य विधामा मल्लको प्रवेश एकाङ्कीबाट भएको देखिन्छ। तिनले वि. सं. २००३ मा राधा मान्दिन शीर्षक एकाङ्कीका साथ नाट्य यात्रा थालेका हुन्।^{९२} यो एकाङ्की २०१४ सालमा शारदा-मा प्रकाशित भएको हो र २०२८ सालमा प्रकाशित बहुला काजीको सपना नामक नाट्य सङ्ग्रहमा सङ्कलित पाइन्छ।^{९३}

नेपाली एकाङ्की विधा नै यस्तो विधा देखिन्छ जो अन्य विधाभन्दा ढिलो देखा परे

९२. केशवप्रसाद उपाध्याय, नाटकको अध्ययन(एकाङ्कीकार विजय मल्ल), साझा प्रकाशन, ललितपुर, वि. सं. २०५६, पृ. २१५।

९३. चैतन्यप्रकाश प्रधान, एकाङ्कीकार विजय मल्ल (अ. शो.), ने. के. शि. वि., कीर्तिपुर, वि. सं. २०३५-३८, पृ. १३।

पनि एकाएक शिल्पशोधित र सुनियोजित संरचनामा प्राप्त हुन्छ। सर्वप्रथम वि. सं. १९८९ सालमा कुनै अनुभवी उपनामधारी व्यक्तिले लेखेको आत्माभिमान भन्ने एकाङ्की देहरादूनबाट निस्केको तरुण गोर्खा, वर्ष ४, किरण १ मा प्रकाशित भएको थियो।^{९४} त्यसरी नै बाबुद्वारा रचित जब पूर्व-पश्चिम हुन्छ भन्ने एकाङ्की गाउँ सुधार पत्रिका, वर्ष १, अंडक ४ मा कालिम्पोड़बाट वि. सं. १९९६ मा प्रकाशित भएको थियो।^{९५} यी दुई एकाङ्की भारतबाट प्रकाशित नेपाली एकाङ्कीका प्रारम्भिक एकाङ्कीका रूपमा भेटिन्छन् भने नेपालमा सर्वप्रथम शारदा पत्रिकाको नव वर्षाङ्कमा देखा परे। ती हुन्-लक्ष्यहीन र बोक्सी।^{९६} यी दुई एकाङ्कीका रचनाकार क्रमैले पुस्कर शम्शेर र बालकृष्ण सम हुन्। यी दुई एकाङ्कीले वस्तु र शिल्प दुवै पक्षमा नेपाली एकाङ्कीको परिपक्व रूप प्रदर्शन गर्छ। क्रमशः नेपाली एकाङ्की परम्परामा बालकृष्ण सम, भीमनिधि तिवारी, हृदयचन्द्रसिंह प्रधान, गोपालप्रसाद रिमाल, गोविन्द मल्ल ‘गोठाले’ सक्रिय एकाङ्कीकारका रूपमा देखिन्छन्। तिनीहरूकै परवर्ती समयमा विजय मल्ल एकजना प्रतिभाशाली एवम् लगनशील एकाङ्कीकारका रूपमा उदाउँछन्।

विजयका वर्तमानसम्म प्रकाशित एकाङ्की सङ्कलनहरूमा क्रमैले (१) बहुला काजीको सपना (वि. सं. २०२८) यसअन्तर्गत ‘बहुला काजीको सपना’ एउटा पूर्णाङ्कीबाहेक अन्य सातवटा एकाङ्की समाविष्ट छन्; (२) पत्थरको कथा (वि. सं. २०२८) जसअन्तर्गत ‘भोलि के हुन्छ?’ एउटा पूर्णाङ्कीबाहेक अन्य नौवटा एकाङ्की संलग्न छन्; (३) दोभान (वि. सं. २०३४) जसलाई लघु नाटक सङ्ग्रह भनिए तापनि पाँचवटा एकाङ्कीहरू त्यहाँ एकत्रित छन्; (४) भित्ते घडी (वि. सं. २०४०) जसअन्तर्गत जम्मा नौवटा एकाङ्की सम्मिलित छन् तथा ‘सृष्टि रोकिंदैन’ (वि. सं. २०४८) अन्तर्गत एउटा पूर्णाङ्की ‘माधुरी’बाहेक एउटै एकाङ्की ‘सृष्टि रोकिंदैन’ अन्तर्भुक्त छन्। अर्थात् प्रकाशित पाँचवटा पुस्तकाकार नाट्यकृतिभित्र जम्मा ($७+१+५+९+१$) = ३१ वटा एकाङ्कीय रचनाहरू उपलब्ध छन्। यी बाहेक कैयौं एकाङ्कीहरू पत्रपत्रिका हुँदो प्रकाशित छन् साथै कतिपय अप्रकाशित नै रहेको साथै ती

९४. दयाराम श्रेष्ठ र मोहनराज शर्मा, नेपाली साहित्यको सङ्क्षिप्त इतिहास, साझा प्रकाशन, काठमाडौं, वि. सं. २०४०, पृ. १७२।

९५. दयाराम श्रेष्ठ र मोहनराज शर्मा, नेपाली साहित्यको सङ्क्षिप्त इतिहास, पूर्ववत्, पृ. १७२।

९६. दयाराम श्रेष्ठ र मोहनराज शर्मा, नेपाली साहित्यको सङ्क्षिप्त इतिहास, पूर्ववत्, पृ. १७२।

एकाङ्कीहरूको सङ्कलन र प्रकाशन आवश्यक रहेको^{१५} बुझिन्छ। तिनको एकाङ्की नाटक ६५/७० वटा रचित र प्रकाशित छन्। नेपाली नाट्य जगत्‌मा यति धेरै एकाङ्की नाटकहरूको रचना गर्ने नेपाली नाटककार छैनन्^{१६} भन्ने तथ्य पनि विचारयोग्य नै छ। प्रायः ६ दशकको अवधि विजयको एकाङ्की साधना र एकाङ्की रचनाको महत्वपूर्ण समय रहेको पाइन्छ। विषयहरूको विविधता रहेको विजयका एकाङ्कीहरूमा राणा कालदेखि लिएर पञ्चायतकालको अन्त्यसम्मको आफ्नो राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय पृष्ठभूमिबाट एकाङ्कीका विविध विषयवस्तु टिपिएका छन्। प्रवृत्तिगत दृष्टिले ती एकाङ्कीहरू स्वैरकल्पनात्मक, प्रयोगात्मक, यथार्थपरक र मनोविश्लेषणात्मक साथै प्रतीकात्मक छन्। तथापि मनोविश्लेषणात्मकता नै तिनको समग्र एकाङ्कीको मूल प्रवृत्ति हो भन्ने प्रतीत हुन्छ।

कड्काल, पत्थरको कथा, नाम नभएको मानिस, यो कस्तो दन्त्यकथा एकाङ्कीहरू स्वैरकल्पनामूलक छन् भने नेपाल सांस्कृतिक भण्डार, पाहुना, दोभान, भित्ते घडी जस्ता एकाङ्कीहरू प्रयोगात्मक छन्। त्यसरी नै बहुला कहींका, सत्ताको खोजमा, पुरानो घर, बन्द ढोका, श्री ५ बडामहाराजधिराज पृथ्वीनारायण शाह, पर्खालभित्र, अन्धाको पनि आँखा खुलेको हुन्छ, एक सम्भ्रान्त परिवारको कथा जस्ता एकाङ्कीहरू यथार्थपरक र प्रतीकात्मक भेटिन्छन्। यी एकाङ्कीहरूमा विजय मल्ल परम्पराधर्मी र परम्परा विरोधी दुवै प्रकारका स्थितिमा उभेर मनोवैज्ञानिक विश्लेषण गर्न समर्थ छन्। मनोविज्ञानका अतिरिक्त दन्त्यकथा वा पुराकथाप्रति तिनले अभिरुचि देखाएका छन्। पात्र-पात्रा सामान्य असामान्य दुवै मनोवृत्तिका छन्। प्रायैः एकाङ्कीहरूमा द्वन्द्वको स्थिति टड़कारो देखिन्छ। व्यक्तिको व्यक्तिसँग र समाजसँग, पुराना र नयाँ पुस्तामाझको भावनात्मक र वैचारिक द्वन्द्व देखाउन एकाङ्कीकार समर्थ छन्। अन्तर्वाह्य सङ्घर्षमा व्यक्ति, समाज, परिवार, राष्ट्र र विश्व समेतकै अमिल्दो स्थिति, सङ्कट, सङ्क्रमण, सन्त्रास तथा त्रासद स्थितिलाई देखाउन मल्ल आग्रही छन्। वास्तवमा उनले कथानक वा चरित्रलाई नभएर परिवेशलाई महत्व दिएर

१७. चैतन्यप्रकाश प्रधान, विजय मल्ल स्मृति समाज, अध्यक्षसँगको भेटवार्ताबाट प्राप्त जानकारी।

१८. चैतन्य प्रकाश प्रधान, विजय मल्लको नाट्यकारितामा भूतप्रेतको प्रयोग, रिनू प्रधान, कुलेश्वर, काठमाडौं, पृ. २०६२, पृ. २३।

१९. केशवप्रसाद उपाध्याय, नाटकको अध्ययन(एकाङ्कीकार विजय मल्ल), पूर्ववत्, पृ. २१५।

नाट्य लेखन गर्ने गरेको हुनाले उनका एकाङ्कीहरूमा परिवेश केन्द्रीय तत्त्वका रूपमा देखिन्छ ।^{१००} प्रायैः एकाङ्कीहरू स्थान, समय र कार्यको अन्वितभित्र सुनियोजित भएिन्छन्। पात्रगत चरित्र वा मानसिक स्तरानुकूल संवादको प्रयोगले पनि एकाङ्कीहरू स्वाभाविक छन्। वस्तुतः विजय मल्लले आफ्नो एकाङ्कीकारितामा यथेष्टै सफलता पाएका छन्। सङ्ख्या र गुण दुवैले तिनका एकाङ्कीहरू मूल्यवान् बनेका छन्। नेपाली एकाङ्की परम्परामा ६ दशकज्ञतिको एकाङ्की साधना गर्ने यी एकाङ्कीकारले यस क्षेत्रमा दिएको योगदान अभूतपूर्व मान्न सकिन्छ। एकाङ्कीकारद्वय सम र तिवारीपछिका यथेष्ट एकाङ्की लेखक तिनी नै हुन्। तिनी आजका प्रतिनिधि नेपाली एकाङ्कीकार हुनुहुन्छ^{१०१} भन्ने मन्तव्य कृत्रिम ठहर्दैन। समग्रमा, विजय मल्ल युग यथार्थका चित्रणकर्ता एवम् प्रतिभाशाली एकाङ्कीकार हुन्। आधुनिक नेपाली एकाङ्कीको गतिलाई राजमार्गतर्फ डोच्याउने एकाङ्कीकार हुन् तिनी।

३.२.१.४.२. पूर्णाङ्कीकारका रूपमा

पाश्चात्य नाटककारहरू चेखव, शेक्सपियर, सात्र, वेकेट, ब्रेख्ट, इब्सेन आदिका नाट्यकारिताबाट प्रभावित र प्रेरित रहेको ठान्ने विजय मल्लको नाट्यकारको सुस्पष्ट र गरिमामय व्यक्तित्व पूर्णाङ्की रचनाबाट प्रज्ञालित पाइन्छ। नाटकीय कला-शिल्प तथा सौन्दर्यबाट अनुप्राणित तिनका पूर्णाङ्कीहरू कतिपय प्रकाशित भई उपलब्ध छन् भने कतिपय मञ्चन मात्र भएको र अप्रकाश्य रहेको थाहा पाइन्छ। यहाँ प्रकाशित एवम् उपलब्ध नाट्यकृतिहरू (पूर्णाङ्कीहरू)को कालक्रमिक शृङ्खला यसप्रकार बनाउन सकिन्छ—

(१) कोही किन बर्दाद होस् (वि. सं. २०१६, काठमाडौं, शारदा प्रकाशन गृह)

(२) जिउँदो लास (वि. सं. २०१७, काठमाडौं, शारदा प्रकाशन गृह)

(३) बहुला काजीको सपना (वि. सं. २०२८, साझा प्रकाशन, काठमाडौं, पूर्णाङ्की र एकाङ्कीको संयुक्त सङ्ग्रह)

(४) भोलि के हुन्छ? (वि. सं. २०२८, पत्थकको कथा एकाङ्की सङ्ग्रहमा समावेश)

१००. केशवप्रसाद उपाध्याय, नाटकको अध्ययन(एकाङ्कीकार विजय मल्ल), पूर्ववत्, पृ. २२०।

१०१. चूडामणि बन्धु (सम्पा.), साझा एकाङ्की, साझा प्रकाशन, काठमाडौं, वि. सं. २०२६, पृ. ८।

- (५) स्मृतिको पर्खालभित्र (वि. सं. २०४०, ने. रा. प्र. प्र., काठमाडौं)
- (६) मानिस र मखुण्डो (वि. सं. २०४०, ने. रा. प्र. प्र., स्मृतिको पर्खालभित्रसँग संलग्न)
- (७) भूलैभूलको यथार्थ (वि. सं. २०४१, ने. रा. प्र. प्र., काठमाडौं)
- (८) पहाड़ चिच्चाइरहेछ (वि. सं. २०४१, ने. रा. प्र. प्र., भूलैभूलको यथार्थसँग संलग्न)
- (९) माधुरी (वि. सं. २०४८, ने. रा. प्र. प्र., सृष्टि रोकिंदैन नाट्यसङ्ग्रहभित्र सङ्कलित)

उक्त जम्मा नौवटा नाट्यकृतिहरू कुनै कुनै सिङ्गागो नाट्य पुस्तकमा र कुनै कुनै नाट्य सङ्ग्रहभित्र समावेश भएका पाइन्छन्। प्रकाशित यी नाट्यकृतिबाहेक विजय मल्लले ईश्वरको खोजमा, स्वामी महाराज श्री ५ रणबहादुर शाह, त्याग, तपस्या र विद्रोही, वीर कुश र हामी बाँच सक्छौं गरी पाँचवटा पूर्णाङ्गीहरू र कुमारी, चण्डालिका, जाली रुमाल, अन्नपूर्ण र पञ्चबुद्ध नामका ब्याले अर्थात् भाव नाटकहरू^{१०२} रचना गरेका जानकारी पाइन्छ। नेवारी भाषामा लिखित तीनवटा पूर्णाङ्गी र सातवटा एकाङ्गीकी प्रदर्शन भएको थाहा पाइन्छ भने त्यही भाषामा लिखित कतिपय एकाङ्गीहरू विभिन्न पत्र-पत्रिकामा प्रकाशित रहेको जानकारी भेटिन्छ।^{१०३}

विजय मल्लका प्रकाशित एवम् उपलब्ध नौवटा पूर्णाङ्गीहरू सबै विभिन्न समयमा काठमाडौंका विभिन्न सङ्घ संस्थाहरूले रङ्गमञ्चहरूमा अभिनीत गरेको सूचना पाइन्छ। यीबाहेक स्वामी महाराज शअरी ५ रणबहादुर शाह (वि. सं. २०१३), रिहर्सल (वि. सं. २०१६), आँसुले भिजेको गहना (वि. सं. २०२९), कड्काल (वि. सं. २०२८), पत्थरको कथा, पाहुना, दोभान (वि. सं. २०३२ तिर), श्वेतकालीकी छोरी (वि. सं. २०२७ - नृत्य नाटक), हवाई दुर्घटना (वि. सं. २०२९), नाम नभएको मानिस (वि. सं. २०२९), वीर कुश, सती वृन्दा, कोसँग जुधौं?, सृष्टि रोकिंदैन (वि. सं. २०३९ तिर) जस्ता पूर्णाङ्गीकी तथा एकाङ्गीहरू अभिनीत भएको^{१०४} मात्र जानकारी भेटिन्छ। तर ती अभिनीत नाटकहरूमध्ये

^{१०२.} चैतन्य प्रकाश प्रधान, अध्यक्ष: विजय मल्ल स्मृति समाजद्वारा प्राप्त जानकारी।

^{१०३.} चैतन्य प्रकाश प्रधान, अध्यक्ष: पूर्ववत्।

^{१०४.} चैतन्य प्रकाश प्रधान, अध्यक्ष: पूर्ववत्।

पत्थरको कथा, पाहुना, दोभान, नाम नभएको मानिस, कड्काल र सृष्टि रोकिंदैन मात्र पुस्तक र पत्र-पत्रिकाहरूमा समावेश भई प्रकाशित भएको देखिन्छ । माथि उल्लिखित नाटकहरू रङ्गमञ्चित भएको सूचना डा. केशवप्रसाद उपाध्यायको पुस्तकबाट पनि थाहा पाइन्छ ।^{१०५}

विजय मल्लले आफ्ना नाटकका विषयवस्तु वैयक्तिक, पारिवारिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय पृष्ठभूमिबाट लिएका देखिन्छन् । एकाङ्कीमा झैं पूर्णाङ्कीको कथा स्रोतहरू एकै भेटिन्छन् । प्रायै: नाटकहरूले आफ्नो कथाबाट नेपालको राणा काल, प्रजातन्त्रकाल, पञ्चायतकाल, प्रजातन्त्र पुनः स्थापनाकाल, विश्वयुद्ध, शक्ति सम्पन्न राष्ट्रहरूमाझको शीत युद्ध, वर्तमानको सन्त्रस्त परिस्थिति तथा आजको मानिसको जीवन भोगाङ्को कटु अनुभवलाई प्रतिविम्बित पार्न खोजेको पाइन्छ । नाटककार परम्पराधर्मी र प्रयोगधर्मी दुवै विचारमा उभेका पाइन्छन् । अग्रज नाटककारहरू सम, तिवारी र ‘गोठाले’बाट प्रेरित रहेका मल्ल पाश्चात्य नाटककारहरू इब्सेन, चेख्व, स्ट्रीन्डबर्ग, जोला, युजिन ओ निल, बेकेट, ब्रेज्ट आदिबाट पनि प्रभावित पाइन्छन् । आफ्ना नाटकहरूमा यथार्थवाद, प्रतीकवाद, प्रयोगवाद, विसङ्गतिवाद, अतियथार्थवाद, मनोविश्लेषणवाद आदि प्रवृत्तिहरू दर्शाउन सफल छन् । त्यसरी नै असामान्य मनोविज्ञान, परामनोविज्ञान, स्वैरकल्पना समेतको प्रयोगको चाहना विजयले देखाएका छन् ।

पात्र प्रयोगका दृष्टिले सर्वस्तरका पात्रलाई प्रश्रय दिएको देखिन्छ । ती पात्रहरू सामाजिक कुरीति, रुढि र आर्थिक कारणहरूसँगै अविश्वास, उत्पीडन आदिबाट सन्त्रस्त रहेका पाइन्छन् । आजका मानिसको अवसाद, अपूर्ण-आकाङ्क्षा, असफलता, सङ्कट, शारीरिक, मानसिक व्यथा र विपद्लाई हरसम्भव प्रस्तुत गर्न तिनको प्रचेष्टा रहेको देखिन्छ । विभिन्न समस्याद्वारा पीडित हुने कतिपय पात्रहरू व्यक्तिवादी र आत्ममुग्ध हुने भेटिन्छन् भने कतिपय प्रबुद्ध सामाजिक र विश्वमानव स्तरका चिन्तनशील विचारधाराका पात्रहरू पनि पाइन्छन् । उनी मानिसलाई सम्वेदित र रोमाञ्चित पार्ने तीव्रतम क्षण पक्रेर नाटकीय कार्य व्यापारलाई उत्कर्ष बिन्दुमा पुन्याउँछन् । यो उनको नाट्यकलाको

^{१०५.} केशवप्रसाद उपाध्याय, नेपाली नाटक तथा रङ्गमञ्च : उद्भव र विकास, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, काठमाडौं, यि. सं. २०५९, पृ. १३७-२५२ ।

विशेषता नै हो।^{१०६}

मल्लका नाटकहरूले देशकाल, वातावरण तथा परिस्थिति विशेषलाई समयसापेक्ष रूपमा दर्शाएको देखिन्छ। यद्यपि, प्रायैः नाटकहरू मञ्चनका अभिप्रायले लेखिएका पाइन्छन्। अङ्गक र दृश्य विधानमा पनि ती नाटकहरू स्वाभाविक र कलात्मक छन्। प्रस्तुतिकरणमा प्रयोगात्मकता र नवीनता पाइने हुनाले ती नाटकहरू बढी प्रभावोत्पादक र आकर्षणयुक्त रहेका छन्। नाटकमा प्रयुक्त संचादको भाषा भावात्मक गहनता र वैचारिक तीव्रताले युक्त छन्।

पुराना र नयाँ पुस्तामाझको दुर्घटनाग्रस्त स्थिति र सम्भावनालाई प्रस्तुत गर्न नाटककारको दृष्टिकोण स्पष्ट देखिन्छ। त्यसबाहेक मानवजीवनको विभिन्न पक्षलाई भूत, वर्तमान र भविष्यको परिप्रेक्ष्यमा हेर्ने साथै मानवमूल्य र आस्थाप्रति सजग रही तिनलाई प्रस्तुत गर्न खोज्ने ध्येय मल्लको नाट्यकारिताको विशेष थोक नै हो। बहुला काजीको सपना, कोही किन बर्बाद होस्, जिउँदो लास, भोलि के हुन्छ?, स्मृतिको पर्खालभित्र, मानिस र मखुण्डो, पहाड़ चिच्चाइरहेछ, भूलैभूलको यथार्थ र माधुरी इँै नाटकहरू विजय मल्लको नाट्यकारिताको सफल प्राप्तिहरू हुन्। वस्तुपक्ष र शिल्पपक्ष दुवैमा समानान्तर सफल देखिने मल्लका यी नाटकहरू तिनका नाट्यसाधनाका असल प्रतिफलहरू हुन्। प्रकाशित-अप्रकाशित गरी प्रायः दुई दर्जन पूर्णाङ्गकी र प्रायः छ दर्जन एकाङ्गकीको रचनाबाट सङ्ख्यात्मक दृष्टिले आफ्ना समयका नाटककारहरूभन्दा विजय मल्ल अग्रिम पङ्क्तिमा देखापरेका छन्। तिनको सचेत एवम् कुशल नाट्यकारिताले आधुनिक नेपाली नाटकको क्षितिज अझ विस्तृत पारिदिएको छ भने त्यतिकै गहनता र तीव्रता पनि प्रदान भएको देखिन्छ।

आधुनिक नेपाली नाटकको क्षेत्रमा यति उत्कृष्ट र सफल नाटकहरू लेखी रङ्गमञ्चको क्षेत्रलाई समेत अपेक्षित विकासको पथतिर लैजाने यति सक्षम नाटककार अरु देखिँदैन। विजयले नै नाटकका प्रचलित मान्यता र प्रयोगहरूलाई बढी सार्थकता प्रदान गरेको मान्न सकिन्छ। प्रायः दु दशकको निरन्तरको नाट्य साधनाद्वारा मल्लले नेपाली नाटकलाई सङ्ख्यात्मक र गुणात्मक पक्षबाट समृद्ध तुल्याएका देखिन्छन्। नेपाली नाट्य साहित्यमा

^{१०६.} केशवप्रसाद उपाध्याय, नाटकको अध्ययन, साझा प्रकाशन, काठमाडौं, वि. सं. २०५६, पृ. २२२।

पश्चिमेली नाटककारहरु इब्सन, चेखव, बर्नाड श, इलियट, सार्त्र, वेकेट, ब्रेष्ट आदिका नाट्य चिन्तनहरूलाई भित्र्याई तिनमा अझ नवीन सम्भावनाहरु देखाउन चाहने नाटककार विजय मल्ल एक सचेत र दूरदर्शी नाटककार हुन्। आफ्नो विशिष्ट नाट्योपलक्षिका कारण विजय मल्ल युग प्रतिनिधि नाटककारका रूपमा देखापर्छन्, तिनी साँच्चै चिरस्मरणणीय नाट्य प्रतिभा हुन्।

३.२.३.५. समालोचकका रूपमा

विजय मल्ललाई समीक्षक वा समालोचकका रूपमा चिनाउने कृति तिनको नाटक : एक चर्चा हो। वि. सं. २०३६ मा प्रकाशित प्रस्तुत पुस्तक श्री विजय मल्लका प्रवचनहरूको संग्रह हो। यसमा उनले नेपाली नाटकको परम्परा र आधुनिकताको सम्बन्धमा आफ्ना अन्वेषण र विवेचनालाई प्रवाहमय शैलीमा प्रस्तुत गरेका छन्^{१०७} पुस्तकको विषय सूची अन्तर्गत रहेका विषयहरूमा एउटा ‘नाटकको विकास’ र अरु चारवटा ‘नेपाली नाटकमा आधुनिकता’ शीर्षक गरेर जम्मा पाँचवटा अध्यायहरु एकत्रित छन्। ‘नाटकको विकास’ शीर्षक अध्यायमा नाटकका उत्पत्तिगत धारणाहरूबाटे पूर्वीय र पाश्चात्य दुवै प्रसङ्ग त्याउँदै नेपाली नाटकको प्रारम्भ लोक प्रचलित झाँकीहरु तथा उत्सव वा पर्व आदिबाटै भएको देखाएका छन्। त्यसरी नै विश्व नाटकको विकास पनि पूर्वीय संस्कृतका नाटकहरू र पाश्चात्य ग्रीस, अड्ग्रेजी, जर्मनी, फ्रान्सेली नाटकहरूको प्रभावबाट भएको लक्षित गरेका छन्। आधुनिक पाश्चात्य नाटककारहरु इब्सन, वेकेट, ब्रेष्ट, सार्त्र, कामु आदिका प्रभावले नेपाली नाटकको क्षेत्र पनि प्रभावित भएको देखाउँदै उक्त अध्यायमा नेपाली नाटकको रङ्गमञ्चीय पक्षको विशेष चर्चा गरेका छन्। विजय मल्ल भन्छन्- “नाटक विधालाई कलाको स्वरूपको रूपमा जोगाई राख्न अत्यन्त तूलो प्रयासको जरूरी छ, नत्र नाटक कला नभएर प्रचारको माध्यम हुनेछ।”^{१०८} यसै पुस्तकको ‘नेपाली नाटकमा आधुनिकता-१’ अध्यायमा मल्लले एसियाली तथा पाश्चात्य विचारधाराको प्रभावले नेपाली नाटकमा आधुनिकता आएको तथ्य उल्लेख गरेका छन्। नाटककार समले मुकुन्द इन्दिरा नाटकलाई

^{१०७.} विजयबहादुर मल्ल, नाटक: एक चर्चा, प्रकाशकीय, माधव घिमिरे, ने. रा. प्र. प्र., काठमाडौं, वि. सं. २०३६।

^{१०८.} विजयबहादुर मल्ल, नाटक: एक चर्चा, पूर्ववत्, पृ. ३०।

रङ्गमञ्चमा प्रदर्शन गराएपछि आधुनिकताको मोड़ आएको देखाउँदै रिमाल र ‘गोठाले’बाट यथार्थवादी प्रवृत्ति प्रवेश भएको चर्चा यस अध्यायमा गरेको भेटिन्छ। ‘नेपाली नाटकमा आधुनिकता-२’ अध्यायमा जीवनोन्मुखी दृष्टिकोण र अभिवृत्तिलाई अङ्गाल्ने साहित्यिकहरूको मूल प्रवृत्तिले नै साहित्यमा सदा नूतनता आइरहन्छ र नयाँ नयाँ खोज र आयामहरू थपिँदै जान्छन्। यस्तै अभिवृत्ति (एटिच्यूट) आधुनिक हो। जुन साहित्यिकमा यसप्रकारको अभिवृत्ति छैन त्यसलाई आधुनिक लेखक भन्न सकिन्नै^{१०९} भन्दै मल्लले सम, रिमाल र ‘गोठाले’ले नेपाली नेपाली नाट्य विधामा नयाँ युगको थालनी गरेको श्रेय दिएका छन्। त्यसरी नै ‘नेपाली नाटकमा आधुनिकता-३’ मा ‘गोठाले’का दुईवटा उत्कृष्ट नाटकहरू ‘म चुनाव जित्खु’ र ‘भोको घर’बाट नेपाली आधुनिक नाटकले नयाँ दिशा प्राप्त गरेको ठान्दै नाटककार विजय मल्ल स्वयं नै उहाँबाट प्रेरित भएर नाटक लेख्न अग्रसर बनेको आत्मस्वीकृति प्रकट गरेका छन्। अन्तिम अध्याय ‘नेपाली नाटकमा आधुनिकता-४’ अन्तर्गत आफ्ना प्रकाशित र अप्रकाशित पूर्णाङ्की र एकाङ्कीको चर्चा गर्दै “लेख्नु मेरो निम्नि बाध्यता मात्र होइन, कुनै नयाँ पर्दा उघार्नु पनि हो”^{११०} भन्ने दायित्वपूर्ण धारणा व्यक्त गरेका छन्। यिनै अध्यायमा मल्लले आफ्ना क्तिपय नाट्य रचनाहरूमा प्रयोग गरेका कथा र भीथको औचित्यको प्रसङ्गमाथि प्रकाश पारेका छन्। आफूले नाटक रचना गर्दा त्यसको विषयवस्तु र शिल्पपक्षमा सर्कता कायम राख्न खोजेको अनि केही नाटकहरूबाट आफू यथार्थवादी र मनोवैज्ञानिक बन्न पुगेको सत्यतालाई स्पष्ट गरेका छन्। अतः प्रस्तुत लेख सङ्ग्रह विजय मल्लको अनवरत नाट्य साधनामा उब्जेका विचार वा चिन्तनहरूको प्रकटीकरण नै हो भन्न मिल्छ। एकातिर, नाट्य रचना र तिनको रङ्गमञ्चीय सार्थकता हेन खोज्दै अर्कोतिर तिनमा देखिने सम्भावनाहरूलाई यथार्थ रूपमा प्रस्तुत गर्न खोज्नु मल्लको प्रस्तुत पुस्तकको खास अभिप्राय रहेको देखिन्छ। यस पुस्तकले नाटकको सन्दर्भमा पूर्वीय पाश्चात्य तथा नेपाली नाटकको प्रारम्भिक रूपको चिनारी गराउन, नेपाली नाटकमा आएको आधुनिकताका कारणहरू, प्रवृत्तिहरू साथै आफ्नै नाट्यकारितामा प्रयुक्त नाट्य शैलीको स्वरूप दर्शाउन विजय मल्ल अग्रसर हुँदै पोख्रेका गम्भीर विचारहरू समाहित छन्। प्रवाहमय तथा युक्तियुक्त विचारले

^{१०९.} विजयबहादुर मल्ल, नाटक: एक चर्चा, पूर्ववत्, पृ. २१।

^{११०.} विजयबहादुर मल्ल, नाटक: एक चर्चा, पूर्ववत्, पृ. ४०।

ओतप्रोत प्रस्तुत पुस्तक नाटक सम्बन्धी गरिएको समालोचना वा व्याख्यान नै भन्न सकिन्छ । यस पुस्तकले विजय मल्ल एक नाट्य मर्मज्ञ र नाट्य चिन्तक पनि हुन् भन्ने प्रमाणित गर्दछ । नेपाली नाटकका सन्दर्भमा यतिका अनुभवपूर्ण र चिन्तनपूर्ण पुस्तकको प्रस्तुति नाटककार स्वयम्भाट हुनसकेको घटना विरलै पाइन्छ । अतः नेपाली नाटकको इतिहासमा विजय मल्लको प्रस्तुत कृति नाटक : एक चर्चा-लाई अलग महत्वको प्राप्ति मान्न सकिन्छ । प्रस्तुत कृतिले तिनलाई एक सफल तथा सशक्त समीक्षक वा समालोचकका रूपमा प्रतिष्ठित पारेको पाइन्छ । विजय मल्लले बेला मौकामा आफूले विभिन्न पत्र-पत्रिकाको लागि दिएको अन्तर्वार्तामा पनि आफ्नो नाटक र कृतिबारे चर्चा-परिचर्चामा टिप्पणीपूर्ण समालोचकीय तर्क वितर्क प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । विजय मल्लको समालोचकीय शिल्प यिनबाट पनि छर्लड्ग हुन आउँछन्^{१११} भन्ने लेखक चैतन्य प्रकाश प्रधानको मन्तव्य देख्न पाइन्छ । यसप्रकार अनुभव र चिन्तनपूर्ण विषयमा पारदर्शी दृष्टि राख्ने तथा तिनका औचित्य र महत्वबारे गम्भीर विचार पोख्र्ने प्राज्ञ व्यक्तित्वका रूपमा विजय मल्लको समालोचकीय मान्यता आधारित रहेको पाइन्छ ।

३.२.१.६. सम्पादकका रूपमा

विजय मल्ललाई साहित्यिक पत्रकार तथा सम्पादकको रूपमा पनि चिन्न पाइन्छ । आफ्ना बाबु ऋषिबहादुर मल्ल शारदा पत्रिकाका सम्पादक थिए अनि शारदा प्रकाशन गृह आफ्नै प्रकाशन संस्थान रहेकाले बाबुको प्रभाव र प्रेरणा विजय मल्लमा स्वाभाविक रूपमा पर्न गएको थियो भन्ने थाहा हुन आउँछ । विद्यार्थीकालको ११ वर्षे कलिलो उमेरमै आफ्नो विद्यालयको शुक्र मण्डलमा रही यिनले हस्तलिखित पत्रिकाको सम्पादन कार्य गरेका थिए ।^{११२} यस सन्दर्भमा विजय मल्ल स्वयम्भले भनेका छन्— “म पाँच कक्षाको छात्र थिएँ । त्यतिख्वेर त्यहौं पढ्ने विद्यार्थीहरूलाई विभिन्न मण्डलमा विभाजित गर्ने चलन थियो र हरेक मण्डलले नेपाली तथा अङ्ग्रेजीमा एक-एक हस्तलिखित पत्रिका निकाल्नु पर्थ्यो । म शुक्र मण्डलसँग सम्बन्धित थिएँ र त्यस मण्डलबाट निकालिने पत्रिकाको म सम्पादक बनाइएँ ।

^{१११}. चैतन्य प्रकाश प्रधान, विजय मल्लको नाट्यकारितामा भूतप्रेतको प्रयोग, प्रकाशक रिनू प्रधान, वि. स. २०६२, आषाढ़ १०, काठमाडौं, पृ. २४ ।

^{११२}. चैतन्य प्रकाश प्रधान, विजय मल्लको नाट्यकारितामा भूतप्रेतको प्रयोग, पूर्ववत्, पृ. २४ ।

त्यक्तिख्रेर म पनि सम्पादक भएँ भन्ने भावनाले मलाई ज्यादै हर्षित तुल्यायो ।”^{११३} सम्भवतः त्यस पत्रिकामा उनको कथा ‘दुई पसले’ समाविष्ट भएको थियो । पछि आफ्ना बाबु ऋष्टिबहादुर मल्लको सम्पादकत्वमा प्रकाशित शारदा पत्रिकाको सम्पादन कार्य पनि गरेको कुरा ज्ञात हुन आएको छ ।^{११४}

वि. सं. २००७ सालदेखि नेपालमा प्रजातान्त्रिक परिवेशको प्रारम्भ हुनथाल्छ । राजनीति सचेत विजय मल्ल त्यसबेलाको राजनीतिक गतिविधिदेखि विमुख थिएनन् । तिनी नेपाली कड्ड्येसको काठमाडौं जिल्लाको विशेष अधिकारी बन्न पुगेका थिए । यसै बेला नेपाली कड्ड्येसको नेपाल पुकार पत्रिकाको सम्पादक समेत बनेर विजय मल्लले पत्रिकाको सम्पादन कार्य गरेका थिए । पछि नेपाली साहित्य संस्थानसँग सम्बद्ध रहँदा हिमानीको सम्पादक मण्डलाम रहेको र ने. रा. प्र. प्र. बाट प्रकाशित कविता अनि प्रज्ञा आदि पत्रिकामा पनि सम्पादक मण्डलमा रहेर उनले काम गरेको देखिन्छ ।^{११५} यसरी सानो उमेरदेखि वयस्क हुँदासम्म विजय मल्लले साहित्यिक पत्रकारिताको क्षेत्रमा आफूलाई संलग्न गरेको देखिन्छ । यस काममा यिनलाई आफ्ना पिता ऋष्टिबहादुर मल्ल र दाजु गोबिन्दबहादुर मल्ल ‘गोठाले’को साहित्यिक सक्रियताले समेत प्रभाव पारेको देखिन्छ ।^{११६} आफ्नो घरमा नै नेपालको इतिहास, विभिन्न दार्शनिक चिन्तनहरू, स्वदेशी र विदेशी कृतिहरू हिन्दी, मैथिली, बड्गाली र अड्ड्येजी पत्र-पत्रिकाको अध्ययन गर्ने^{११७} अवसर पाएका विजय मल्लका पत्रकारिताको क्षेत्रमा गहिरो शौख थियो भन्ने बुझिन्छ । पत्र-पत्रिकाबाहेक आफ्नै सम्पादनमा तिनले एउटा साहित्यिक कृति सात : एकाङ्की^{११८} सम्पादन गरेको देखिन्छ । उक्त सम्पादित कृतिमा विजय मल्ल लगायत अन्य एकाङ्कीकारका विभिन्न विषयका सातवटा एकाङ्की समावेश छन् । यसप्रकार उपलब्ध सूचनाहरूबाट विजय मल्ल पत्रकार तथा सम्पादकका रूपमा पनि दायित्वशील व्यक्तिका रूपमा रहेको देखिन्छ ।

^{११३.} घनश्याम कॅडेल (सम्पा.), रश्मि, ‘श्री विजय मल्लसँग भेटवार्ता’, वर्ष १, अङ्क ३, माघ-फागुन-चैत्र, वि. सं. २०४० ।

^{११४.} चैतन्य प्रकाश प्रधान, विजय मल्लको नाट्यकारितामा भूतप्रेतको प्रयोग, पूर्ववत्, पृ. २४ ।

^{११५.} चैतन्य प्रकाश प्रधान, विजय मल्लको नाट्यकारितामा भूतप्रेतको प्रयोग, पूर्ववत्, पृ. २४ ।

^{११६.} पीताम्बर सापकोटा, कुमारी शोभा उपन्यासको कृतिरपरक अध्ययन, पूर्ववत्, पृ. ७ ।

^{११७.} चैतन्य प्रकाश प्रधान, विजय मल्लको नाट्यकारितामा भूतप्रेतको प्रयोग, पूर्ववत्, पृ. ५ ।

^{११८.} विजय मल्ल (सम्पा.), सात एकाङ्की, ने. रा. प्र. प्र., काठमाडौं, वि. सं. २०३९ ।

३.२.१.७. निबन्धकारका रूपमा

विजय मल्लको साहित्यिक व्यक्तित्वको एउटा सामान्य पक्ष निबन्ध रचनाकारका कारणले पनि चिन्न पाइन्छ। विभिन्न पत्र पत्रिकाहरूमा छरिएर रहेका विजय मल्लका निबन्धहरू सङ्कलित गर्ने हो भने एउटा ग्रन्थ नै बन्छ^{११} भन्ने जानकारी पाइन्छ। विजय मल्लको निबन्ध पहिलोपल्ट शारदा, वर्ष २०, अड्क १, पुष २०११ सालमा प्रकाशित भएको छ ‘धरानसम्म’ शीर्षकमा।^{१२} प्रस्तुत निबन्ध रचना संस्मरणमूलक रहेको देखिन्छ। आफ्नो किशोर अवस्थामा लेखिएको प्रस्तुत निबन्ध मनोरञ्जनमूलक रहेको पाइन्छ। आफू वयस्क भड्सकेको समय तथा प्रौढ़ साहित्यिक भड्सकेको समय विजयको एउटा बौद्धिक चिन्तनपूर्ण निबन्ध रशिम वाङ्मय विशेषाङ्कमा प्रकाशित ‘मेरो सृजन प्रक्रिया र मेरो अनुभूति’^{१३} उल्लेखनीय रहेको छ। त्यसरी नै ‘बुबालाई सम्झेँदा’^{१४} शीर्षकको संस्मरणमूलक रचना उच्चनय पत्रिकामा प्रकाशित भएको थाहा पाइन्छ। अतः विजय मल्लको कैयन् अन्तर्वार्ता र निबन्धहरू विभिन्न पत्र-पत्रिकाहरूमा प्रकाशित रहेका भेटिन्छन्। समय-समयमा विभिन्न पत्र-पत्रिकामा अन्तर्वार्ता प्रकाशित गरेका छन् भने यस्तै संस्मरण अनि यात्रा संस्मरण आदि लेखहरू पनि प्रकाशित भएका छन् तर ती उनका लेख आदिलाई छुट्टा छुट्टै सङ्कलन गरी पुस्तकका रूपमा प्रकाशित गर्नु आवश्यक छ अनि मात्र त्यसको सही मूल्याङ्कन हुन सक्नेछ^{१५} भन्ने प्राप्त विचारले विजय मल्लको निबन्धगत रचनाहरूको प्रकाशन र संरक्षण हुनपर्ने कुरामा जोड़ दिनुपर्ने आवश्यकता हुन्छ। वस्तुतः उपलब्ध निबन्ध, अन्तर्वार्ता वा लेख आदिबाट मल्लको निबन्धकारिता वा गद्यकारिताको पहिचान प्राप्त हुन्छ।

३.२.१.८. चलचित्र कथा लेखकका रूपमा

विजय मल्लले आफ्नो साहित्यिक अभिरुचिलाई बहुआयामिक दिशातिर मोडेको

११९. चैतन्य प्रकाश प्रधान, विजय मल्लको नाट्यकारितामा भूतप्रेतको प्रयोग, पूर्ववत्, पु. २३।

१२०. गोपाल पराजुली (सम्पा.), गरिमा, डा. कुमार बहादुर जोशी, ‘साहित्यकार विजय मल्लको सम्झना’, वर्ष १८, अड्क ७, पूर्णाङ्क २११, साझा प्रकाशन, काठमाडौं, असार २०५७, पु. २२।

१२१. चैतन्य प्रकाश प्रधान, विजय मल्लको नाट्यकारितामा भूतप्रेतको प्रयोग, पूर्ववत्, पु. २३।

१२२. चैतन्य प्रकाश प्रधान, अध्यक्ष : विजय मल्ल स्मृति समाज, कुलेश्वर काठमाडौंसँग भेटवार्ताबाट प्राप्त जानकारी।

१२३. चैतन्य प्रकाश प्रधान, अध्यक्ष : विजय मल्ल स्मृति समाज, कुलेश्वर काठमाडौंसँग भेटवार्ताबाट प्राप्त जानकारी।

देखिन्छ। साहित्य रचनासँगै साहित्येतर विषयमा पनि तिनको सक्रियता रहेको देखिन्छ। यसको उदाहरणमा तिनले जुनी, कुमारी, बदलिँदो आकाश, पच्चीस बसन्त आदि^{१२४} चलचित्रहरूको कथा, पटकथा तथा संवाद लेखन कार्य गरेको थाहा पाइन्छ। ती लेखनकार्यमा विजयले कतिबाट ज्यादै लोकप्रियता प्राप्त गरेको पनि सुनिन्छ। साहित्यिक रचना नै भए पनि ती प्राविधिक कलात्मक पक्षलाई लिएर लेखिनु पर्ने सो कार्यमा विजय मल्लले आफूलाई सक्रिय राखेको र सफल पनि बन्न सकेको थाहा पाइन्छ। माथि उल्लिखित सामाजिक चलचित्रका कथा लेखाइबाट विजय मल्लले आफ्नो कलाप्रतिको झुकाउलाई अरु समृद्ध पार्न सकेको अवगत हुन्छ। उक्त चलचित्रका पटकथाहरूमध्ये कुमारी चलचित्र पटकथालाई अझ पुष्टि गर्ने उद्देश्यमा कुमारी शोभा^{१२५} उपन्यासको रूपमा अवतरण गरेको पनि जानकारी पाइन्छ। समष्टिमा भन्नु हो भन्ने कलालाई साधनका रूपमा प्रयोग गरेर विचार प्रचारलाई मुख्य कुरा ठानियो भने कलाको हत्या हुनसक्छ^{१२६} भन्ने मल्लले चलचित्र कलामा आफ्नो कलाज्ञानलाई यथार्थ पार्न चाहँदै ती पटकथाहरू लेख्न आग्रही बन्न पुगेका हुन् भन्ने आभास हुन्छ।

यसप्रकार विजय मल्लको कृतित्वको क्षेत्र बहुआयामिक रहेको पाइन्छ। यीमध्ये पनि कविता, कथा, उपन्यास र नाटकको विधामा तिनले अपेक्षित सफलता र प्रतिष्ठा अर्जन गरेको देखिन्छ। यी चारै विधामा नेपाली आधुनिक प्रतिनिधि साहित्यकार भनिने संज्ञा प्राप्त गरेका छन् विजय मल्लले। यस अतिरिक्त समालोचना, निबन्ध, पत्रकारिता तथा चलचित्र पट कथा लेखकका रूपमा तिनको साहित्यिक व्यक्तित्व तुलनात्मक रूपले त्यति चर्चायोग्य छैन अथवा यस क्षेत्रको सफलता तिनलाई त्यति प्रतिष्ठित तुल्याउने भने रहेको पाइँदैन। अभिनय र चित्रकारितातर्फ रहेको तिनको झुकाउ पनि सामान्य नै ठान्न सकिन्छ। वस्तुतः विभिन्न साहित्यिक विधामा साधनारत् देखिने विजय मल्लको स्तष्टा व्यक्तित्व तथा कृतित्व स्तुत्य रहेको पाइन्छ।

१२४. चैतन्य प्रकाश प्रधान, अध्यक्ष : विजय मल्ल स्मृति समाज, पूर्ववत्।

१२५. चैतन्य प्रकाश प्रधान, अध्यक्ष : विजय मल्ल स्मृति समाज, कुलेश्वर काठमाडौंसँग भेटवार्ताबाट प्राप्त जानकारी।

१२६. घनश्याम कैडेल (सम्पा.), रशिम, ‘श्री विजय मल्लसँग भेटवार्ता’, वर्ष १, अङ्क ३, माघ-फागुन-चैत्र, वि. सं.

३.३. निष्कर्ष

विजय मल्लको व्यक्तित्व र कृतित्वको दुवै पक्ष उज्जवल छन्। आफ्नो व्यक्तित्वमा सधैं भावुक, गम्भीर, उदार, पारदर्शी, दूरदर्शी र लचिलो स्वभावमा देखिने मल्ल सामाजिक, राजनैतिक, प्रशासनिक तथा प्राज्ञ हुन् भने आफ्नो कृतित्वमा सधैं नवीन युग-यथार्थ र चिन्तनलाई तीव्र बौद्धिक चेतनाको साँचोबाट हेर्न सक्ने मल्ल साँचो साहित्यिक स्नष्टा हुन्। व्यक्ति र कृति दुवैमा रहेको तिनको प्रतिभा र गुणले विजय मल्ल प्रौढ़ द्रष्टा र स्नष्टा दुवै हुन् भन्ने प्रमाणित हुन्छ। विशेषतः तिनको साहित्यिक कृतित्वले पारेको छाप अविस्मरणीय रहने देखिन्छ। आधुनिक नेपाली साहित्यको एउटा विशेष फॉर्टमा मात्र होइन तर समग्र नेपाली साहित्यकै इतिहासमा विजय मल्ल नाउँ एउटा उल्लेखनीय अध्यायको पृष्ठ हो भन्न सकिन्छ।